

JACEK JĘDRYSIAK

Uniwersytet Wrocławski

Wojskowe Biuro Historyczne im. gen. broni Kazimierza Sosnkowskiego

POCZĄTKI I ZAŁOŻENIA STUDIÓW OPERACYJNYCH ZACHODNIEGO TEATRU DZIAŁAŃ WOJENNYCH W SIŁACH ZBROJNYCH PRL

Cywilni historycy podejmujący tematykę dziejów ludowego Wojska Polskiego często spotykają się z zarzutem niezrozumienia specyfiki życia armii, mającej uniemożliwiać rzetelne opisanie zachodzących w jej szeregach procesów i zjawisk. Brak w życiorysie karty związanej choćby z zasadniczą służbą wojskową wykluczać ma możliwość swoistego „czytania między wierszami” zachowanych dokumentów¹. W sposób syntetyczny ten punkt widzenia przedstawił, niewolny od dwuznacznych postaw², płk dr hab. Krzysztof Komorowski, którego zdaniem: „studia metodyczne dziedziny wojskowości wymagają jednakowoż specjalistycznych kwalifikacji, natomiast w ostatnich latach historia wojskowości, a także teoria wojskowości stały się domeną cywilnych historyków, a nawet politologów. Tymczasem historyk cywilny – nawet starannie wykształcony i znający ogólną metodologię badań naukowych, bez odpowiedniego przygotowania nie jest kompetentny w zakresie historii wojska i sztuki wojennej. Nie będzie zdolny właściwie ocenić i docenić pracy dowódców i sztabów oraz wysiłku żołnierza. Niezbędna w jego warsztacie badawczym jest znajomość zasadniczych problemów wojskowości i specy-

¹ W skrajnych wypadkach dotyczy to także przekonania o lepszym rozumieniu wojskowości w całej historii; L. Wyszczelski, *W odpowiedzi na „rewelacje” prof. dr. hab. Piotra Stawieckiego*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” (dalej: PHW) 2009, nr 1 (226), s. 163–167.

² Obrazują to ujawnione przez dyrektora Wojskowego Biura Historycznego im. gen. broni Kazimierza Sosnkowskiego Sławomira Cenckiewicza działania dotyczące akcji zakłamywania historii tej formacji rozpoczętej przez nieistniejące Wojskowe Biuro Badań Historycznych w związku z publikacją przez Lecha Kowalskiego biografii gen. Wojciecha Jaruzelskiego (S. Cenckiewicz, *General bez skazy?*, „Do Rzeczy” 2016, nr 30/181, s. 18–23; Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego (CAW-WBH), Wojskowe Biuro Badań Historycznych (WBBH), IX.4.103.526, List dyrektora Wojskowego Biura Badań Historycznych płk. rez. dr. hab. Krzysztofa Komorowskiego do generała Wojciecha Jaruzelskiego, Warszawa, 24 IX 2003 r., b.p.).

ficzności badań historyczno-wojskowych. Tylko tą drogą możemy zgłębić realia życia i działań wojska³. Były dyrektor Wojskowego Biura Badań Historycznych dostrzega rzecz jasna pozytywną rolę cywilnych starań „pasjonatów”, które, jak pisze, „pozwalają »przeżywać« pole walki”, a ich przejaw widzi w „użytecznym modelarstwie i kolekcjonerstwie militarnym, przedstawieniach inscenizacyjnych dawnych potyczek, zbiorcach do prezentacji historycznych mundurów i broni, wystawach okolicznościowych i badaniach terenowych⁴. Optyka Komorowskiego jest w tym aspekcie i tak dość mocno zbilansowana. W zupełnie innym tonie kwalifikacje i możliwości historyków cywilnych ujął w 2003 r. gen. Wojciech Jaruzelski, stwierdzając: „Mamy przywilej wczesnego urodzenia. Dźwigamy na swoich barkach ciężar lat i wydarzeń. Jest to jednak również przywilej doświadczenia, przeżycia osobistego. Jest ono nieodtworzalne przez nawet najbardziej genialnego historyka. Obok warstwy, którą można zmierzyć, zważyć, opisać, która zawarta jest w dokumentach, materiałach, istnieją też imponderabilia tamtego czasu, warstwa psychologiczna – sposób myślenia, nastroje, emocje, relacje międzyludzkie. Jest to możliwe do odtworzenia jedynie przy pomocy ludzi, którzy w tym bezpośrednio uczestniczyli⁵. Należy zgodzić się ze Sławomirem Cenckiewiczem, że jest to jasna deklaracja krytyki typowego dla metodologii badań historycznych zainteresowania dokumentacją wytworzoną przez badaną instytucję, określanego czasem pejoratywnie jako „fetyzizm archiwalny”. Przyjęcie optyki Jaruzelskiego w zasadzie zamykałoby drogę do wszelkich dociekań w tej materii – znaczenie miały jedynie wyrażone *post factum* relacje bezpośrednich uczestników wydarzeń⁶.

Powyższa propozycja „metodologiczna” nie może rzecz jasna zadowalać zawodowego historyka, powraca jednak stale przy okazji wszelkich prób stawiania tez na temat charakteru planowania operacyjnego i doktryny wojennej PRL. Stałym wątkiem krytyki prac badaczy cywilnych jest wytykanie im faktycznej nieznajomości wojskowych procedur i znaczenia określonych dokumentów⁷, co ma wykluczać możliwość wyciągania przez nich relewantnych wniosków. Faktycznie, mimo postępującego od 1989 r. procesu stopniowego otwierania na potrzeby badaczy⁸, zasób sieci archiwów wyodrębnionych

³ K. Komorowski, *Problemy badawcze Sił Zbrojnych RP–PRL* [w:] *Wojsko w Polsce „ludowej”*, red. R. Klemenowski i in., Wrocław 2014, s. 26.

⁴ *Idem*, *Refleksja metodologiczna do studiów nad LWP*, PHW 2011, nr 1 (234), s. 135.

⁵ CAW-WBH, WBBH, IX.4.103.521, Wystąpienie generała Jaruzelskiego na spotkaniu-konferencji w WBBH, 7 XI 2003 r., k. 3.

⁶ S. Cenckiewicz, *Generał bez skazy...*; por. <https://www.wnp.pl/parlamentarny/ludzie/cenckiewicz-w-iii-rp-gen-jaruzelski-zachowal-nieformalne-wplywy-m-in-w-mon,12216.html>, dostęp 30 III 2019 r.

⁷ Przykładem tego są opinie gen. dywizji dr. Franciszka Puchały na temat znaczenia odtajnionych w 2006 r. dokumentów dotyczących planu operacji Frontu Nadmorskiego, znajdujących się w zbiorach Instytutu Pamięi Narodowej, oraz jakości materiałów przekazanych CIA przez płk. Ryszarda Kuklińskiego: F. Puchała, *Pułkownika Kuklińskiego udział w grze wywiadów wielkich mocarstw*, PHW 2012, nr 4 (242), s. 169–172. W podobnym tonie wypowiadał się także bliski mu Julian Babuła: J. Babuła, *Zadania operacyjne Frontu Polskiego (Nadmorskiego) – fikcja czy rzeczywistość 1959–1989*, PHW 2010, nr 3 (232), s. 234–242.

⁸ Decydujące znaczenie w faktycznym otwarciu archiwów wojskowych dla badaczy miało powstanie Wojskowego Biura Historycznego im. gen. broni Kazimierza Sosnkowskiego w czerwcu 2016 r. Zapoczątkowało to proces dynamicznych reform w wojskowej sieci archiwalnej, prowadząc do ułatwień w dostępie do zbiorów, umożliwienia fotografowania dokumentów i unormowania spraw związanych z klauzulami niejawności dotyczącymi materiałów powstałych w okresie PRL (Decyzja nr 127 MON z dnia 21 kwietnia 2016 r. w sprawie utworzenia Wojskowego

podległych Ministerstwu Obrony Narodowej wciąż stanowi materiał trudny w analizie. Wynika to z nawarstwienia trwających przez dekady procesów aktotwórczych i archiwizacyjnych, a także prowadzonych jeszcze w XXI w. procesów brakowania⁹. Procedury klasyfikowania, selekcji i przekazywania dokumentów do poszczególnych archiwów wojskowych były przez lata unormowane w sposób niedostateczny, generując charakterystyczne problemy¹⁰. Mimo istnienia instrukcji i wykazów właściwie tylko od stopnia profesjonalizmu kancelarii danej jednostki oraz uwagi przejmujących akta archiwistów zależała jakość przekazywanej dokumentacji. Choć w większości wypadków w dostępnych spisach akt można się doszukać pewnych konwencjonalnych zestawów teczek¹¹, to jednak ich zawartość bardzo często tylko częściowo odpowiada tytułaturze. Dokumenty niejednokrotnie są zszyte w dość przypadkowy sposób, co spowodowało, że wiele potencjalnie istotnych mogło zostać zniszczonych w niewłaściwie przeprowadzonym procesie brakowania¹². Kolejnym problemem jest sama treść zachowanych archiwaliów. Język wojskowych dokumentów jest schematyczny. Kiedy bada się określone zjawiska w ujęciu wieloletnim, często można odnieść wrażenie powielania pewnych typowych form. Charakterystyczne jest również występowanie w tych materiałach swoistego „sosu ideologicznego”, a zatem licznych tez i sformułowań istotnych jedynie z punktu widzenia dogmatyki marksizmu-leninizmu, zniekształcających przekaz treściowy. Powstają opinie, sugerujące małą wiarygodność materiałów wojskowych, które jakoby wykazują się „dużą wstrzemięźliwością w opisie zjawisk negatywnych czy wręcz patologicznych”¹³. To mogłoby świadczyć o zasadniczej nieprzystawalności treści zachowanych materiałów do rzeczywistości. Trudno mi w pełni zgodzić się z tym punktem

Biura Historycznego, „Dziennik Urzędowy Ministra Obrony Narodowej”, 2016, poz. 76; Zarządzenie nr 19/MON z dnia 30 czerwca 2016 r. w sprawie organizacji archiwów wyodrębnionych podległych Ministrowi Obrony Narodowej lub przez niego nadzorowanych oraz zakresu ich działania, „Dziennik Urzędowy Ministra Obrony Narodowej” 2016, poz. 118).

⁹ Komunikat Wojskowego Biura Historycznego im. gen. broni Kazimierza Sosnkowskiego z dn. 22 VI 2018 r., http://wbh.wp.mil.pl/pl/2_47.html, dostępu 30 III 2018 r.

¹⁰ Autor tekstu miał okazję dokładnie zapoznać się z tym problemem jako pracownik Sekcji Ewidencji i Przechowywania Zasobu Archiwum Wojskowego w Oleśnicy.

¹¹ Są to przede wszystkim książki rozkazów dziennych, rozkazy własne dowódców (personalne, specjalne, okolicznościowe), meldunki o wypadkach nadzwyczajnych, meldunki o nastrojach, sprawozdania dyscyplinarne, księgi etatowe i ewidencyjne, kroniki. Należy przy tym zaznaczyć, że w wielu wypadkach materiały pochodzące z tego samego okresu mogą być rozproszone po wielu spisach, nieraz oddalonych od siebie chronologicznie, co wynika oczywiście z przebiegu procesu przekazywania akt do archiwum. Zdarzają się także zaskakujące braki, np. podczas przeprowadzonej w listopadzie 2018 r. kwerendy w zasobie Archiwum Wojskowego w Toruniu nie udało mi się odnaleźć jakiegokolwiek śladu teczek zawierających meldunki o nastrojach Zarządu Politycznego Pomorskiego Okręgu Wojskowego z 10 kolejnych lat!

¹² Z. Baranowski, *Zadania wojskowej służby archiwalnej w zarządzaniu archiwami oraz w kształtowaniu narażającego zasobu aktowego jednostek, instytucji i zakładów wojskowych*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej” 1981, nr 11, s. 5–11; Z. Gołębiowski, *Archiwum Pomorskiego Okręgu Wojskowego w latach 1947–1969*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej” 1971, nr 3, s. 158–166; S. Grobelny, *Wpływ wojskowych przepisów kancelaryjnych i archiwalnych na kształtowanie zasobu archiwalnego w latach 1945–1955*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej” 1983, nr 12, s. 17–26; J. Malczewski, *Selekcja akt w archiwach wojskowych*, *ibidem*, 1972, nr 4, s. 14–21; E. Zabłocki, *Dwadzieścia lat Archiwum Śląskiego Okręgu Wojskowego*, *ibidem*, 1970, nr 2, s. 132–149.

¹³ D. Jarosz, *Służba wojskowa w PRL jako problem badawczy historii społecznej* [w:] *W garnizonie i na kwatery... Wojskowi i cywile. Społeczne i gospodarcze relacje na ziemiach polskich na przestrzeni dziejów*, red. R. Klemenski, M. Zawadka, Wrocław 2017, s. 256.

widzenia¹⁴, faktycznie jednak kompleksowe analizy określonych problemów dotyczących LWP stanowią pod względem badawczym spore wyzwanie. Wypada zgodzić się z Komorowskim, iż w wypadku cywilnych badaczy SZ PRL często „otrzymujemy tzw. monografie jednostek wojskowych. W wielu wypadkach są to jedynie mniej lub bardziej poprawnie odtworzone struktury z obsadą personalną i kronikarskim zapisem faktografii wojskowej lub bojowej, dalekie od wymogów studium historycznowojskowego”¹⁵. Faktycznie, zagadnienia normatywne, organizacyjne i etatowe, możliwe do uchwycenia dzięki pomocy dostępnych źródeł, były po 1989 r. jednymi z wiodących obszarów zainteresowania historyków zarówno cywilnych, jak i wojskowych¹⁶. Nie oceniałbym przy tym ich przydatności aż tak krytycznie jak Komorowski. Uważam, że o wiele większym problemem jest czasowe zmonopolizowanie wielu najważniejszych tematów dotyczących sfery operacyjnej przez byłych oficerów, którzy z racji pełnienia funkcji w poszczególnych instytucjach dysponują niezbędną wiedzą i dokumentacją. Tworzone przez nich opracowania przyjmują formę swoistej hybrydy wspomnień i monografii opartej na dostępnych autorowi, szeroko cytowanych materiałach¹⁷.

Powyższy wstęp miał na celu dokładne uzasadnienie wagi problemu stanowiącego temat niniejszego artykułu. Stoję na stanowisku, że wobec ograniczonego pod względem personalnym środowiska badaczy opisujących zagadnienia operacyjne dotyczące LWP¹⁸ bardzo istotne znaczenie ma wskazywanie potencjalnie nowych kierunków badawczych w tym zakresie. Za taki uważam pokaźny korpus źródeł dotyczących zainicjowanego przez Sztab Generalny Wojska Polskiego w 1957 r. zadania określanego jako „studia operacyjne Zachodniego Teatru Działań Wojennych”. Na ślad istnienia tych materiałów trafiłem w 2016 r., gdy jako pracownik Archiwum Wojskowego w Oleśnicy na zlecenie jego ówczesnego dyrektora dr. Daniela Koresia zająłem się poszukiwaniami-

¹⁴ Por. J. Jędrzyak, *Warunki sanitarno-higieniczne służby w Siłach Zbrojnych PRL w latach siedemdziesiątych XX wieku* [w:] *Z Jeleniej Góry do Wrocławia i z powrotem*, red. T. Głowiński, Wrocław 2018, s. 311–320.

¹⁵ K. Komorowski, *W sprawie terminologii historyczno-wojskowej*, PHW 2004, nr 1 (201), s. 153.

¹⁶ Np. J. Kajetanowicz, *Polskie wojska lądowe w latach 1945–1960: skład bojowy, struktury organizacyjne i uzbrojenie*, Wrocław 2002; *idem*, *Związki taktyczne i oddziały polskich wojsk pancernych i zmechanizowanych w latach 1945–1970. Zmiany organizacyjne*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Oficerskiej Wojsk Lądowych” 2007, nr 2(144), s. 66–84; W. Jarno, *Terytorialne władze wojskowe w Polsce w latach 1945–1949: organizacja i działalność okręgów wojskowych*, Toruń 2011; P. Piotrowski, *Śląski Okręg Wojskowy. Przekształcenia organizacyjne 1945–1956*, Warszawa 2003.

¹⁷ J. Babuła, *Ćwierć wieku w Sztabie Generalnym WP 1969–1995. Wspomnienia i refleksje*, Warszawa 2004; F. Puchała, *Sekrety Sztabu Generalnego pojaltańskiej Polski*, Warszawa 2011.

¹⁸ Najważniejszym znawcą tej tematyki jest Paweł Piotrowski: *idem*, *Front Polski – próba wyjaśnienia zagadnienia*, „Wrocławskie Studia z Historii Najnowszej” 1999, t. 6, s. 221–233; *idem*, *Koncepcje „Frontu Polskiego” w okresie powojennym*, „Poglądy i Doświadczenia” 2000, nr 3, s. 111–122. Zob. także J. Kajetanowicz, *Wojsko Polskie w koncepcjach bezpieczeństwa militarnego państwa w latach 1945–1989*, PHW 2013, nr 2 (244), s. 73–88; L. Kowalski, *Doktryna wojenna PRL zwana obronną*, „Arcana” 1997, nr 1(13), s. 64–83; Z. Moszumański, *Die polnische Küstenfront auf dem westlichen Kriegsschauplatz* [w:] *Die Streitkräfte der DDR und Polen in der Operationsplanung des Warschauer Paktes*, red. R. Wenzke, Potsdam 2010, s. 71–84; A. Paczkowski, *Die Polnische Armee im Warschauer Pakt* [w:] *Der Warschauer Pakt – Von der Gründung bis zum Zusammenbruch 1955 bis 1991*, red. T. Diedrich, Berlin 2009, s. 133–148; *idem*, *Wojsko Polskie w Układzie Warszawskim. Od marzeń o Polskim Froncie do rzeczywistości stanu wojennego*, „Zeszyty Historyczne” 2007, t. 161, s. 146–162. W ostatnim czasie kwestię ćwiczeń na szczeblu strategicznym poruszył także Jarosław Pałka: *The Third World War as Envisaged by Polish Generals at the Turn of the 1950s and the 1960s*, „Kwartalnik Historyczny” 2017, vol. CXXIV, s. 111–133.

mi materiałów dotyczących przygotowań wojennych SZ PRL. W toku prac w zespołach Śląskiego i Warszawskiego Okręgu Wojskowego (dalej: ŚOW i WOW) natrafiłem na tworzone od pewnego momentu w trybie rocznym teczki dotyczące tego zadania. Podstawowym problemem stało się określenie dokładnego znaczenia tych dokumentów oraz ich relacji do znanych już przejawów planowania lub szkolenia oddziałów. Mojej ciekawości w tym względzie nie zaspokoili podstawowe prace dotyczące aktywności SG WP w latach 1945–1989, pomijające ten aspekt prac sztabów¹⁹. Było to dla mnie o tyle zaskakujące, że z moich doświadczeń w zakresie badań nad pruskim i niemieckim planowaniem wojennym w latach 1815–1914 wynikało przekonanie o istotnym znaczeniu podobnych studiów dla całego procesu planistycznego. Niedopuszczalność wnioskowania *per analogiam* skłoniła mnie do przeprowadzenia serii kwerend w Centralnym Archiwum Wojskowym Wojskowego Biura Historycznego oraz Archiwach Wojskowych (AW) w Nowym Dworze Mazowieckim, Oleśnicy i Toruniu. W ich toku udało mi się wyselekcjonować korpus źródeł pozwalający na zobrazowanie powodów zainicjowania zadania oraz celów, jakich osiągnięcie zakładano dzięki jego realizacji. Podstawę niniejszego opracowania stanowią materiały wytworzone przez Zarząd I SG, uzupełnione o akta oddziałów operacyjnych okręgów wojskowych. Te drugie okazały się bardzo pomocne jako wzbogacenie optyki o punkt widzenia realizujących zadanie podmiotów. Szczególnie cenne okazały się tu akta WOW, zachowujące największą ciągłość, z nielicznymi brakami²⁰. Podobnie w dobrym stanie zachowały się materiały z Pomorskiego Okręgu Wojskowego, choć dla interesującego mnie okresu prowadzono z początku zbiorczą teczkę wieloletnią²¹, później występuje tu zmienna tytulatura. Najgorzej zachowane są dokumenty po ŚOW, gdzie przed 1963 r. próżno szukać jednostek archiwalnych dotyczących studiowania teatrów działań wojennych (TDW)²². W tym okręgu panuje największy chaos w ramach spisów, objawiający się choćby błędną tytulaturą teczek, co pozwala sądzić, że być może poszukiwane dokumenty zostaną jeszcze odnalezione²³. Mimo braków (w tym także w samym stanie kompletacji teczek) obszerność zebranego materiału wyklucza na razie pełne przedstawienie problematyki studiów operacyjnych

¹⁹ F. Puchała, *Sekrety...*, s. 170–213, 260–333. Problem ten w kontekście obrony wybrzeża, stanowiącej część studium obrony terytorium kraju, poruszył jedynie Julian Babula, *Rola i znaczenie obrony wybrzeża w przygotowaniach wojennych PRL i planowaniu strategicznym Naczelnego Dowództwa Zjednoczonych Sił Zbrojnych Układu Warszawskiego (1945–1989)*, PHW 2010, nr 1 (230), s. 121–141.

²⁰ Od 1960 r. nie odnalazłem jedynie teczki za rok 1963. Warto dodać, że nie wszystkie teczki znajdują się w spisach Oddziału Operacyjnego WOW, część z nich została zdana np. przez Dowództwo Okręgu (2059/10/164).

²¹ Archiwum Wojskowe w Toruniu (dalej: AWT), Z-1: Pomorski Okręg Wojskowy (dalej: POW), 4/66/18, Materiały dotyczące studiowania kierunków strategicznych 1958–1963.

²² Archiwum Wojskowe w Oleśnicy (dalej: AWO), Z-2: Śląski Okręg Wojskowy (dalej: ŚOW), 16716/70/3, Korespondencja szkoleniowa ze Sztabem Generalnym i podległymi jednostkami oraz studiowanie TDW I VIII 1964–17 XI 1964. Już w 1979 r. zniszczone zostały dwa tomy o tytule „Terminologia do dokumentów TD” z 1963 r., obecne w spisie 14235/67 na pozycjach 16 i 17.

²³ Przypadek taki dotyczy materiałów ze studiów operacyjnych TDW za rok 1970, umieszczonych w tezcze o tytulaturze „Sprawy lokalizacji budynków cywilnych na terenie Śl. OW i wyrządzonych szkód przez wojsko” (AWO, Z-2: ŚOW, 2046/73/11), które to odkrycie zawdzięczaam wyłącznie czujności pracownika AWO, p. Radosława Szewczyka. Inne teczki o analogicznej tytulaturze faktycznie zawierają akta odnoszące się do spraw budowlanych.

ZTDW dla całego okresu PRL. Same OW nie wyczerpują zresztą katalogu podmiotów zaangażowanych w cały proces. Choć pytanie o cele i zakres realizacji tego zadania może się wydawać banalne dla byłych i aktualnych oficerów zawodowych, opisana we wstępie intencja stworzenia płaszczyzny dialogu między badaczami w mundurach i cywilami uprawnia moim zdaniem do podjęcia próby opisanego początku całego procesu, co ułatwić może w przyszłości korzystanie z tego korpusu źródeł innym historykom. Ze względów objętościowych ograniczam zakres opracowania zasadniczo do pierwszego okresu studiów, tj. lat 1957–1960, wzbogacając je o kilka informacji dotyczących kolejnych faz całego procesu. W kontekście przedmiotowym skupię się przede wszystkim na normatywach wprowadzających oraz wytycznych metodologicznych do prowadzonych studiów, które obrazują ich znaczenie i oferują możliwość powiązania ze znanymi dokumentami z obszaru planowania i szkolenia. Z tego też względu pozwolę sobie na pominięcie w pracy samej treści określonych studiów, których analiza stanowi materiał na oddzielne opracowanie. Zgodnie z tytułem skoncentruję się na wywołujących największe zainteresowanie studiach ZTDW, zatem z obszaru potencjalnych działań ofensywnych SZ PRL w wypadku ewentualnej III wojny światowej.

Studia operacyjne Zachodniego Teatru Działań Wojennych zostały zainicjowane zarządzeniem nr 0029/oper. z 7 sierpnia 1957 r.²⁴ wydanym przez szefa Sztabu Generalnego WP, oddelegowanego z szeregów Armii Czerwonej²⁵, gen. broni Jerzego (Jurija) Bordziłowskiego. Dokument ten był dość lakoniczny w treści, zalecał prowadzenie wskazanych powyżej studiów kierunków strategiczno-operacyjnych zgodnie z założonym ramowym harmonogramem²⁶. Do 19 sierpnia dowódcą nakazano przesłanie koordynującemu całość Zarządowi I planów do zatwierdzenia. Zarząd II miał wspierać we dostarczaniu materiałów. Zapowiedziano także zwołanie konferencji w sprawie organizacji przedsięwzięcia. Podkreślono, że zlecone studia należy traktować jako zadanie o charakterze operacyjnym. Zarządzenie, co wielokrotnie potem przypomniano²⁷, miało charakter jedynie wszczynający, konkretyzacja i właściwe ustalenie elementów zadania zostały zawarte w zarządzeniu nr 02/Oper. z 9 stycznia 1958 r.²⁸ Stwierdzono w nim potrzebę podjęcia wielu działań organizacyjnych i przygotowania odpowiedniej bazy materiałowo-naukowej. Wynikać to miało z faktu, iż w LWP nie prowadzono do tej pory planowych prac związanych ze studiowaniem ZTDW, dlatego sztaby nie były

²⁴ CAW-WBH, Zarząd I SG, 1179/63/34, Zarządzenie nr 0029/oper. szefa Sztabu Generalnego z 7 sierpnia 1957 r., k. 5–6.

²⁵ Zdaniem Jarosława Pałki pozostawienie po 1956 r. na tak ważnym stanowisku oficera sowieckiego miało stanowić dla władz ZSRS gwarancję zachowania kontroli nad LWP (J. Pałka, *General Zygmunt Duszyński – dowódca polskiego frontu nadmorskiego. Zarys biografii*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały” 2017, s. 281–284. Bordziłowski opuścił Polskę dopiero w marcu 1968 r.

²⁶ CAW-WBH, Zarząd I SG, 1179/63/34, Ramowy plan studiowania kierunków strategiczno-operacyjnych Zachodniego Teatru Działań wojennych, 7 VIII 1957 r., s. 7–10.

²⁷ CAW-WBH, Zarząd I SG, 1247/64/22, Notatka służbowa w sprawie organizacji i metody studiowania Zachodniego Teatru Działań Wojennych, Warszawa, 7 I 1958 r., k. 11; *ibidem*, 1359/66/45, Gen. broni Jerzy Bordziłowski, Wykład „Niektóre problemy studiowania Zachodniego Teatru Działań Wojennych”, 5 III 1958 r., k. 3.

²⁸ CAW-WBH, Zarząd I SG, 1247/64/22, Zarządzenie szefa Sztabu Generalnego nr 02/Oper. z dnia 9 stycznia 1958 r., k. 1–6.

przygotowane do realizacji tego zadania pod względem organizacyjnym i metodologicznym. Opinię tę powtórzono także w zszytej razem z zarządzeniem notatce służbowej szefa Zarządu I SG gen. brygady Jana Drzewieckiego²⁹. W obliczu nowego wyzwania niezbędne były regulacje, zwłaszcza uściślenie zakresu, kierunków i terminów studiów, z uwzględnieniem możliwości ich realizacji. Konieczny był także nowy podział europejskiego teatru wojny na TDW, a także ZTDW na kierunki strategiczne i operacyjne. Pierwszy schemat stosowany wcześniej się zdezaktualizował, podziału na kierunki do tej pory miano nie stosować. W tym miejscu zasadne wydaje się pytanie o praktykę lat wcześniejszych odnośnie do studiowania ZTDW. W literaturze znane są doskonale dokonane przez gen. dyw. Stefana Mossora już w latach czterdziestych XX w. próby analizy geostrategicznej sytuacji Polski³⁰, jednak jego prace nie mogły mieć istotnego znaczenia w ówczesnych warunkach politycznych. Z okresu 1950–1956 zachowało się bardzo niewiele świadectw dotyczących prowadzenia w szeregach LWP studiów o charakterze operacyjnym. W literaturze ugruntowana jest teza, że całokształt działań na tym polu pozostawał wówczas w rękach oficerów sowieckich, którzy przed powrotem do ZSRS zabrali lub zniszczyli odpowiednie dokumenty operacyjne³¹. Świadczyć ma o tym choćby relacja, wedle której zdający funkcję szefa Zarządu I SG gen. Borys Pigarewicz miał przekazać swojemu następcy, gen. Drzewieckiemu, zaledwie jedną mapę sztabową, na której ołówkiem zaznaczył rubieżę obronne³². Również defensywny charakter miał najbardziej znany „Plan operacyjny rozwinięcia 1 i 2 Armii Wojska Polskiego na wypadek działań wojennych w 1951 r.”³³ W strukturze Zarządu Operacyjnego istniał także Oddział V, który wedle zatwierdzonego przez Drzewieckiego w 1955 r. zakresu pracy i obowiązków³⁴ sytuował wśród nich również „opracowanie opisów zachodniego teatru działań wojennych dla potrzeb planowania operacyjnego i szkolenia wojsk”, jednak jego podstawowym zadaniem było przede wszystkim przygotowanie terytorium kraju na wypadek wojny³⁵. Sytuacja ta uprawnia do postawienia hipotezy, że planowanie ewentualnego użycia SZ PRL do działań ofensywnych na ZTDW stanowiło wów-

²⁹ *Ibidem*, Notatka służbowa w sprawie organizacji i metody studiowania Zachodniego Teatru Działań Wojennych, Warszawa, 7 I 1958 r., k. 11–12.

³⁰ J. Poksiński, *Rozważania strategiczne gen. bryg. Stefana Mossora nad geopolitycznym położeniem Polski po zakończeniu II wojny światowej*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1987, nr 2, s. 190–200. Por. także F. Puchała, *Sekrety...*, s. 86–93.

³¹ Przede wszystkim P. Piotrowski, *Koncepcje Frontu Polskiego...*, s. 111–123; *idem*, *Front Polski...*, s. 225–226. Por. J. Kajetanowicz, *Wojsko Polskie w systemie bezpieczeństwa państwa 1945–2010*, Częstochowa 2013, s. 43–44; J. Pałka, *Generał Zygmunt Duszyński...*, s. 286; *idem*, *The Third World...*, s. 114.

³² L. Kowalski, *Doktryna wojenna...*, s. 65.

³³ Dokument ten jest dostępny na stronie projektu „Parallel History Project on NATO and the Warsaw Pact”, <http://www.php.isn.ethz.ch/lory1.ethz.ch/collections/colltopica45f.html?lng=en&id=16277&navinfo=25996>, dostęp 7 VI 2019 r. Na stronie nie wskazano źródła pochodzenia dokumentu, poszukiwania dr. Pawła Piotrowskiego potwierdziły jednak, że jest on dostępny w zbiorach CAW-WBH.

³⁴ CAW-WBH, Zarząd I SG, 1294/64/4, Zakres pracy i obowiązków Oddziału V Studiów i Przygotowania Teatru Działań Wojennych Zarządu I Sztabu Generalnego, Warszawa 9 XI 1955 r., k. 1–6.

³⁵ Zadanie planowania studiów ZTDW dodano oddziałowi w kolejnym zakresie obowiązków (CAW-WBH, Zarząd I SG, 1247/64/22, Notatka służbowa w sprawie podziału zadań związanych ze studiowaniem Zachodniego Teatru Działań Wojennych w ramach Zarządu I Szt. Gen., Warszawa, 16 X 1958 r., k. 115–118).

czas wyłączną domenę oficerów sowieckich, którzy nie wtajemniczali „sojuszników” w zadania wyznaczane przez dowództwo Armii Radzieckiej.

Uwarunkowania te częściowo zmieniły się po październiku 1956 r. Odejście z armii marszałka Konstantego Rokossowskiego i głównej masy sowieckich „doradców” otworzyło drogę objęcia najważniejszych stanowisk przez oficerów polskich. I choć szefem SG został, jak już wspomniano, Bordziłowski, to na jego następcę wyraźnie szykowano mianowanego w 1959 r. Inspektora Szkolenia Bojowego i wiceministra obrony narodowej, gen. dyw. Zygmunta Duszyńskiego³⁶. Współpracując z Drzewieckim, miał on być głównym architektem koncepcji „emancypacji” LWP spod kurateli sztabów sowieckich. Najbardziej znanym przejawem tej akcji było sformułowanie przez Drzewieckiego w listopadzie 1956 r. *Memorandum w sprawie Układu Warszawskiego oraz planu rozwoju Sił Zbrojnych PRL*³⁷. Prócz postulatów prawnego uregulowania pobytu wojsk sowieckich w Polsce tekst formułował daleko idące pomysły dotyczące zwiększenia wpływu strony polskiej na decyzje o przygotowaniu i użyciu LWP oraz ograniczenia radzieckich dominacji w strukturze dowodzenia wojskami powstałego w 1955 r. Układu Warszawskiego. Zgodnie z relacją gen. Tadeusza Pióro, w styczniu 1957 r. pomysły te zostały brutalnie odrzucone przez stronę sowiecką³⁸, co jednak jedynie zmodyfikowało nastawienie polskich decydentów. Jednym z jego objawów miało być dążenie do utworzenia w razie wojny „Frontu Polskiego”, w ramach którego na ZTDW operować miały SZ PRL. Wedle zgodnych relacji Pióro i gen. Józefa Kuropieski postulat ten miał być wyraźnie formułowany przez Duszyńskiego i Drzewieckiego wobec sojuszników i zasadniczo zgodny z intencjami Władysława Gomułki³⁹. W tym kontekście zasadne wydaje mi się powiązanie zainicjowania nowego zadania z wydaniem przez szefa MON Mariana Spychalskiego w 1957 r. Dyrektywy nr 001/oper. o szkoleniu operacyjnym generałów, oficerów i wyższych sztabów, na podstawie której zaczęto przygotowywać zadania dla „Frontu Polskiego”⁴⁰. Puchała łączy ten krok z uzyskaniem przez Polskę większego stopnia niezależności w okresie postalinowskim, co miało się objawiać również w poczynaniach na polu planowania wojennego. Choć wniosek ostatni jest zdecydowanie na wyrost, to jednak kontekst ten pozwala wyjaśnić znaczenie nowego zadania w pracy dowództw i sztabów. Mimo chęci polscy sztabowcy zwyczajnie nie mieli przygotowania do prowadzenia studiów i opracowywania planów operacyjnych⁴¹, w związku z czym do realizacji tych zadań należało ich przygotować na każdym szczeblu.

Zarządzenie nr 02/Oper. określało, że studiowanie ZTDW należy traktować jako prace operacyjne o charakterze stałym i ciągłym, wchodzące w zakres zadań i obowiązków zarządów (oddziałów) Instytucji Centralnych (IC) MON i sztabów OW oraz

³⁶ J. Pałka, *Generał Zygmunt Duszyński...*, s. 281–283.

³⁷ Tekst znany z edycji: J. Poksiński, *Memorandum Sztabu Generalnego WP w sprawie Układu Warszawskiego oraz planu rozwoju Sił Zbrojnych PRL na lata 1955–1965*, PHW 2000, nr 1 (182), s. 81–96.

³⁸ T. Pióro, *Armia ze skazą*, Warszawa 1994, s. 280–281.

³⁹ *Ibidem*, s. 343, 360–361, 374; J. Kuropieska, *Wspomnienia z lat 1956–1968, cz. 2: Od Października do Marca w siłach zbrojnych*, Warszawa 1994, s. 102.

⁴⁰ F. Puchała, *Sekrety...*, s. 176.

⁴¹ J. Kuropieska, *Od Października do Marca*, Warszawa 1992, s. 82, 153, 201–202; zob. także J. Pałka, *Generał Zygmunt Duszyński...*, s. 283–287.

rodzajów wojsk. Ośrodkiem planującym, koordynującym i kierującym pracami został Zarząd I SG. Do regularnego prowadzenia studiów ZTDW zobligowano: w ramach SG Zarządy I, II, Komunikacji Wojskowej, VII, Topograficzny, X, XIII i XV; Biuro Historyczne Wojska Polskiego; sztaby OW; Dowództwo Wojsk Lotniczych i Obrony Powietrznej Kraju, Dowództwo Marynarki Wojennej; Szefostwa Wojsk Łączności i Wojsk Inżynieryjnych; Główne Kwatermistrzostwo WP; Akademię Sztabu Generalnego im. gen. broni Kazimierza Świerczewskiego i Wojskową Akademię Polityczną im. Feliksa Dzierżyńskiego. Dowództwa rodzajów wojsk i szefostwa służb niewymienione na liście miały realizować prace wycinkowe na zlecenie MON lub SG. Mogły także zgłaszać swoje potrzeby ww. podmiotom. Prace studyjne winny realizować komórki operacyjne i wywiadowcze, a tam gdzie ich nie było, wyznaczone przez dowódców. Jeśli w sztabach lub zarządach istniały komórki studiów, należało im właśnie zlecić działania. Do stałych nieetatowych komórek polecono dobierać oficerów o jak największych kompetencjach i przygotowaniu merytorycznym, najlepiej znających kilka języków obcych. Poszczególne instytucje powinny współpracować i wymieniać dane. Prawo do żądania dostarczenia materiałów przez Zarząd II SG przysługiwało jedynie instytucjom mającym komórki wywiadowcze i Zarządowi I SG. Pozostałe mogły zgłaszać potrzeby w tej materii tylko przez organ koordynujący. Za zgodą szefa SG można było zlecać badania instytucjom cywilnym o charakterze naukowym, administracyjnym i gospodarczym, chyba że istniała już ich stała kooperacja z wojskiem. Zarząd II SG miał prawo do kierowania do określonych instytucji materiałów wedle uznania do oceny. Szefa Zarządu I zobowiązano do organizacji co najmniej dwa razy do roku narady w sprawie zadania. Termin pierwszej miano podać do 1 lutego 1958 r. Wskazane w zarządzeniu podmioty zobligowano do 1 kwietnia 1958 r. do zebrania, uporządkowania i zewidencjonowania posiadanych materiałów (publikacji, map, szkiców, zdjęć itp.), opisujących cały ZTDW lub jego część (rejon, obiekt, kierunek) oraz stworzenie katalogów literatury w dwóch egzemplarzach, z czego jeden miał być przesłany do Zarządu Operacyjnego. Kierownik tej komórki miał do 15 stycznia opracować i przedstawić podział ZTDW na kierunki z określeniem granic TDW i kierunków oraz wskazaniem głównych obiektów strategicznych i operacyjnych, a w dalszej części roku ujednotlić i uporządkować terminologię i słownictwo z dziedziny geografii wojennej⁴².

Załączony do pisma ramowy program studiów⁴³ określał, że studia ZTDW będą prowadzone w dwóch kierunkach. Pierwszy stanowiło studium geograficzne obejmujące całokształt prac związanych z poznaniem czynników geograficzno-fizycznych, ekonomicznych, komunikacyjnych, demograficznych i polityczno-administracyjnych TDW. Uszczegółowione zagadnienia studium obejmować miały:

a. warunki fizyczno-geograficzne (ukształtowanie powierzchni, gleby i grunty, hydrografia, zalesienie, klimat, pogoda);

⁴² CAW-WBH, Zarząd I SG, 1247/64/22, Zarządzenie szefa Sztabu Generalnego nr 02/Oper. z dnia 9 stycznia 1958 r., k. 1–6.

⁴³ *Ibidem*, Ramowy program studiów Zachodniego Teatru Działań Wojennych, Warszawa, 9 I 1958 r., k. 13–18.

b. komunikację i transport (koleje, drogi kołowe, śródlądowe drogi wodne, komunikacja lotnicza);

c. warunki polityczno-administracyjne (ustrój polityczny, podział administracyjny, gospodarka komunalna, warunki sanitarne);

d. zagadnienia demograficzne (stan zaludnienia, klasyfikacja pod względem płci, wieku, zawodu, narodowości);

e. warunki ekonomiczne (baza surowcowa, przemysł, energetyka, rolnictwo, handel, finanse).

Drugi kierunek stanowiło studium operacyjne, na które składało się operacyjne przygotowanie ZTDW do wojny; dyslokacja wojsk i szkolenie; zagadnienia mobilizacyjne; problemy przygotowania do wojny atomowej; sztuka wojenna państw bloku NATO; problemy związane z potencjałem wojennym i możliwościami państw bloku NATO; analizy i wnioski w odniesieniu do warunków prowadzenia wojny i operacji na konkretnych kierunkach i obszarach. Szczegółowy katalog problemów obejmował tu:

a. organizację, wyposażenie i możliwości SZ państw NATO;

b. dyslokację wojsk i obiektów;

c. zagadnienia mobilizacyjne (akty prawne, możliwości mobilizacyjne ludzi, materiałów, sposoby przeprowadzenia mobilizacji);

d. warunki operacyjnego rozwinięcia wojsk;

e. zagadnienia organizacji OPL i wojsk obrony powietrznej kraju;

f. szkolenie wojsk i dowódców;

g. zagadnienia związane z przygotowaniem do wojny atomowej (poglądy, produkcja, rozmieszczenie broni jądrowej i rakietowej, przygotowanie obrony przeciwatomowej dla cywilów i wojska);

h. przygotowanie terytorium państwa pod względem inżynierskim (fortyfikacje, umocnienia stałe i polowe, zapory);

i. bazy morskie i porty;

j. bazy lotnicze;

k. problemy rozwoju nauki wojennej (sztuka wojenna, kierunki rozwoju technicznego);

l. zagadnienia topogeodezyjnego przygotowania kierunków (obszarów) strategicznych i operacyjnych;

ł. wnioski w odniesieniu do całokształtu zagadnień związanych z warunkami prowadzenia wojny i poszczególnych rodzajów operacji (operacyjne rozwinięcie wojsk drugiego rzutu strategicznego, rubieże, rozwinięcie, wprowadzenie, prowadzenie i zabezpieczenie działań zaczepnych i obronnych).

Plan zakładał realizację zadania w ciągu trzech lat, tj. 1958–1960. W kolejnym okresie zakładano przejście do uzupełnienia i uaktualnianie posiadanych danych. Pracę podzielono na etapy, zakładające wykonanie:

1. Studium Północnego kierunku strategicznego – rok 1958;

2. Studium Centralnego kierunku strategicznego – rok 1959;

3. Studium Południowego kierunku strategicznego – rok 1960.

Dodatkowo w ramach studium zagadnień ekonomicznych, polityczno-strategicznych i militarnych na ZTDW miano wykonać w dwóch etapach:

1. Studium krajów: NRD, RFN, Dania, Szwecja i Norwegia – 1958–1959.
2. Studium krajów: Wielka Brytania, Holandia, Belgia, Luksemburg, Irlandia, Francja – 1958–1960.

Jako podstawową metodę wskazano prace kameralne z wykorzystaniem publikacji i danych zebranych z najróżniejszych źródeł. Zalecano, by przy studiach geograficznych nawiązać ścisłą współpracę z instytucjami cywilnymi. Studia operacyjne opierać się miały na materiałach dostarczonych przez Zarząd II. W ostatnim wypadku dopuszczono, w kontekście szczególnie ważnych obiektów, np. węzłów, baz lotniczych i morskich, sprawdzanie w terenie, dokonywane przez agentów wywiadu lub turystów wojskowych, tzn. osoby wysłane specjalnie lub udające się na urlop do rodziny lub znajomych. Formą opracowań w wypadku materiałów wojskowo-geograficznych miały być opisy wojskowo-geograficzne, wojskowo-topograficzne, hydrograficzne, klimatologiczne, specjalne opisy niektórych obiektów, rejonów, rubieży, mapy topograficzne i specjalne. Rezultatem studium operacyjnego miały być materiały ściśle tajne i ściśle tajne specjalnego znaczenia, ujęte w określonej formie dokumentów operacyjnych, materiały gromadzone na bieżąco w sztabach (zarządach) dowództw i IC MON. W Zarządzie I SG miała się znaleźć całość materiału ujęta w następujące dokumenty: mapy dyslokacji wojsk na ZTDW; katalog ewidencyjny jednostek, dowództw i instytucji wojskowych państw bloku NATO; mapy obiektów wojskowych i cywilnych o znaczeniu militarnym (zagłębia przemysłowe, duże porty morskie) oraz katalogi ewidencyjne; mapy i katalogi baz morskich i powietrznych; mapy i opisy komunikacyjne; opracowania analityczne, kalkulacje itp. na temat warunków mobilizacyjnych, rozwinięcia, działań wojsk obu stron; mapy rubieży wodnych i ich opisy; albumy zdjęć, szkice i plany. OW i pozostałe instytucje miały przechowywać podobne dokumenty, zawężone jednak do właściwego im kierunku strategicznego lub zakresu kompetencji. Powstała w październiku 1958 r. notatka pióra szefa Oddziału V ppłk. Mariana Palkiewicza doprecyzowywała zakres zadań komórek Zarządu I w odniesieniu do tworzenia dokumentów⁴⁴. Za ważne w tym kontekście należy uznać dodanie do tego katalogu obowiązku publikacji na łamach tajnych periodyków: „Biuletynu Informacyjnego Sztabu Generalnego WP” i „Myśli Wojskowej”, prac z zakresu metodologii i wyników studiów, na wniosek redakcji lub szefa SG. W praktyce zwłaszcza ten pierwszy periodyk stał się podstawą formułowania założeń metodycznych prac nad studiowaniem ZTDW. Na jego łamach w latach 1958–1960 opublikowano pięć obszernych studiów dotyczących tej tematyki⁴⁵.

⁴⁴ CAW-WBH, Zarząd I SG, 1247/64/22, Notatka służbowa w sprawie podziału zadań związanych ze studiowaniem Zachodniego Teatru Działań Wojennych w ramach Zarządu I Szt. Gen., Warszawa, 16 X 1958 r., k. 115–118.

⁴⁵ *Niektóre problemy studiowania Zachodniego Teatru Działań Wojennych*, „Biuletyn Informacyjny SG WP” (dalej: BI SG WP) (tajny) 1958, nr 2 (33), s. 31–66; *Rodzaje i metody opracowań wyników studiów teatrów działań wojennych*, BI SG WP (tajny) 1958, nr 4 (35), s. 95–126; *Wojskowo-geograficzna charakterystyka Centralnego Kierunku Strategicznego*, BI SG WP (tajny) 1959, nr 2 (37), s. 89–131; *Opracowywanie dokumentacji – wyników operacyjnych i taktycznych studiów TDW*, BI SG WP (tajny) 1959, nr 4 (39), s. 91–111; *Zadania studiów Zachodniego TDW w świetle długofalowego planu Sztabu Generalnego*, BI SG WP (tajny) 1960, nr 2 (42), s. 121–135. Wedle pochodzącego z 1962 r. referatu do tego momentu opublikowano pięć artykułów na temat organizacji studiów

Zarysowany powyżej program miał zatem bardzo ambitne założenia, w które z miejsca zaangażował podmioty wskazane w zarządzeniu. Do ożywionych prac przystąpił sztab POW, gdzie zadanie zaczęto realizować w myśl zarządzenia 033/Oper/58 z 2 czerwca 1958 r.⁴⁶ Zgodnie z przyjętymi założeniami zamierzano skupić się na studiach północnego kierunku strategicznego, z zamiarem realizacji kolejno studiów mazursko-pomorskiego kierunku operacyjnego (1958); północno-nadmorskiego kierunku operacyjnego i jutlandzkiego kierunku operacyjnego (1959) oraz francusko-nadmorskiego kierunku operacyjnego (1960). Był to obszar odpowiadający potencjalnym kierunkom działania oddziałów POW⁴⁷. Cały sztab okręgu zobowiązano do realizacji zadań w myśl struktury wskazanej przez Zarząd I⁴⁸. Oczywiście nowe zadanie wygenerowało także wiele problemów⁴⁹. Już w lutym 1958 r. sztab ŚOW zgłosił np. brak jakichkolwiek materiałów dotyczących studium kraju, co daje pojęcie o możliwościach przystąpienia do badania ZTDW⁵⁰. Wiele wątpliwości wywołały zadania Biura Historycznego WP. W piśmie z 5 marca 1958 r. gen. Drzewiecki miał dookreślić, że wojskowi historycy będą interesować się jedynie okresem najnowszym, a zatem tzw. wojen maszynowych (I i II wojną światową), z wojen starszych w obręb zadania wchodzić miały tylko ciekawsze, w tym najważniejsze kampanie napoleońskie, stanowiące przykład manewru lub szczególnie dobrego użycia poszczególnych rodzajów broni. W związku z tym w 1958 r. skupiono się na trzech problemach: inwentaryzowaniu literatury; opracowaniu krótkiego zestawienia najbardziej pouczających bitew i kampanii; współpracy z innymi komórkami. W kolejnym roku zasugerowano, by pod pretekstem rocznicowych wizyt na polach walki polskich żołnierzy w 1940 i 1944 r. wykonać wycieczki (a w zasadzie rekonesans) do Francji⁵¹. Mimo to z końcem roku instytucja ta (już jako Wojskowy Instytut Historyczny⁵²) musiała tłumaczyć się z prowadzenia jedynie prac wycinkowych⁵³. Mimo występujących problemów pod koniec 1958 r. Bordziłowski miał sugerować Głównemu Zarządowi Politycznemu podjęcie analogicznych prac pod kątem politycznego przy-

i metod studiowania danych o TDW (cztery w BI SG WP, jeden w „Myśli Wojskowej”); AWO, Z-1065: Warszawski Okręg Wojskowy, 2063/10/91, Referat: Analiza wyników studiów zachodniego TDW i terytorium własnego kraju oraz zadania na rok 1962 i lata następne, 1962, k. 55–97.

⁴⁶ AWT, Z-1: POW, 4/66/18, Zarządzenie 033/Oper/58 szefa sztabu Pomorskiego Okręgu Wojskowego gen. bryg. Śliwińskiego z 2 VI 1958 r., k. 15–16.

⁴⁷ *Ibidem*, Notatka, 15 XII 1958 r., k. 18.

⁴⁸ *Ibidem*, Zarządzenie nr 081/Oper/58 szefa sztabu Pomorskiego Okręgu Wojskowego gen. bryg. Śliwińskiego z 10 XII 1958 r., k. 20–21.

⁴⁹ AWT, Z-1: POW, 4/66/18, Notatka służbowa dla szefa Sztabu POW na naradę w sprawie studiowania zachodniego teatru działań wojennych, 28 I 1959 r., k. 107–111.

⁵⁰ CAW-WBH, Zarząd I SG, 1247/64/22, Pismo nr 031/58 szefa Sztabu Śląskiego Okręgu Wojskowego gen. bryg. Włodzimierza Kopijkowskiego do szefa Zarządu I Operacyjnego Sztabu Generalnego gen. bryg. Jana Drzewieckiego, Wrocław, 10 II 1958 r., k. 31.

⁵¹ *Ibidem*, Pismo nr 010/59 Biura Historycznego do Zarządu I Sztabu Generalnego, Warszawa, 5 II 1959 r., k. 164–167.

⁵² CAW-WBH, Zarząd I SG, 1085/61/6, Zarządzenie szefa Sztabu Generalnego nr 14/org z dn. 24 II 1959 r., k. 107–108.

⁵³ CAW-WBH, Zarząd I SG, 1247/64/22, Pismo nr 095/59 Wojskowego Instytutu Historycznego do Zarządu I Sztabu Generalnego, Warszawa, 19 XII 1959 r., k. 197–198.

gotowania TDW, co świadczy o konsekwentnym założeniu konieczności prowadzenia studiów⁵⁴.

O postrzeganiu perspektyw realizacji zadania najlepiej świadczy treść wykładu pt. „Niektóre problemy studiowania Zachodniego Teatru Działania Wojennych”⁵⁵, wygłoszonego przez szefa SG WP 5 marca 1958 r.⁵⁶, przy okazji pierwszej narady metodycznej. Bordziłowski jako główny cel studiów wskazał ocenę operacyjną danych o teatrze wojny, mającą umożliwić lepsze poznanie prawdopodobnych przyszłych warunków prowadzenia na nim wojny i zapewnić większą trafność przewidywań w odniesieniu do właściwej organizacji obrony kraju oraz przygotowania SZ i państwa do wojny. Zagadnienia te ujmował w trzy kategorie studiów: wojskowo-geograficzne; strategiczno-operacyjne; naukowo-badawcze. Szef Sztabu SG wyraźnie podkreślił, że zaplanowane prace mają charakter praktyczny i wybitnie operacyjny, a nie wywiadowczy, jak to zostało niestety opacznie zrozumiane przez część oficerów. Część z nich tymczasem uznała studia za zadanie dublujące działalność Zarządu II SG, zamiast potraktować je jako możliwość umiejętnego i twórczego wykorzystania dostarczonych materiałów do prawidłowego określenia wniosków co do właściwości i sposobów działania danego rodzaju wojsk. Dlatego właśnie podmiotami prowadzącymi studia powinny być oddziały operacyjne. Za niecelowe uznawał Bordziłowski tworzenie w tym celu etatowych komórek, do czego niestety dążono. Generał wyraźnie podkreślał, że było to sprzeczne z jego intencjami, i nakazywał zaprzestanie zgłaszania podobnych postulatów, były one bowiem nonsensowne z punktu widzenia zakładanych celów. Żądanie nowych etatów w sytuacji, gdy studia zostały dopiero rozpoczęte, było kompletnie nieuzasadnione. Nade wszystko jednak utworzenie nowych komórek groziło wypaczeniem intencji SG, który traktował ten rodzaj aktywności jako obowiązek oddziałów operacyjnych. Zepchnięcie tych prac do komórki ds. studiów mogło spowodować nadanie im całkowicie teoretycznego charakteru, sprowadzonego do abstrakcji i rozmiijającego się z praktyką. Dlatego komórki naukowe należało przekierować na studia TDW. Napływające do SG pisma z prośbami o przesłanie materiałów wywiadowczych pozwalały wysunąć tezę, że w wielu wypadkach idea studiów ZTDW została wypaczona. Niektóre zarządy i sztaby obowiązek ich prowadzenia zinterpretowały jako formalne zbieranie materiałów wywiadowczych opracowanych przez Zarząd II SG, dlatego w tych komórkach przepracowano dokładnie określone zagadnienia, czasem nawet w odpowiedniej kolejności, a następnie przesłano do Zarządu Operacyjnego, w celu przekazania do Zarządu II. Bordziłowski negował taki sposób pracy, nie chodziło bowiem o to, by poszczególne podmioty otrzymywały gotowe materiały od Zarządu Wywiadowczego, a następnie przesyłały je w drodze absurdałnej cyrkulacji do Zarządu I. Problem polegał na tym, że kompleksowy charakter zagadnienia wymagał zebrania materiałów z licznych instytucji, w tym cywilnych, a wielu

⁵⁴ *Ibidem*, Pismo 01369/I szefa Sztabu Generalnego gen. broni Jerzego Bordziłowskiego do szefa Głównego Zarządu Politycznego gen. dywizji Jerzego Zarzyckiego, Warszawa, 3 XII 1958 r., k. 122–124.

⁵⁵ CAW-WBH, Zarząd I SG, 1359/66/45, Gen. broni Jerzy Bordziłowski, Wykład „Niektóre problemy studiowania Zachodniego Teatru Działania Wojennych”, 5 III 1958 r., k. 1–31.

⁵⁶ Informacja na ten temat: CAW-WBH, Zarząd I SG, 1247/64/22, Pismo nr 0255/I szefa Zarządu I Operacyjnego Sztabu Generalnego gen. bryg. Jana Drzewieckiego, Warszawa, 1 III 1958 r., k. 37.

oficerów wolało liczyć na Zarząd II, który miał przecież swoje ograniczenia⁵⁷. Szef SG podkreślał także stały, a nie doraźny charakter studiów. Nie miały się one zakończyć po dwóch–trzech latach, zakładano ich kontynuację po zakończeniu pierwszej fazy. Przestrzegał przed biernym oczekiwaniem na dyrektywy z Zarządu Operacyjnego, ten miał bowiem jedynie wyznaczać główny kierunek działań. Organizacja zbierania materiałów i ich ocena należała do komórek. Zatrudnieni w nich oficerowie musieli wobec tego wykazać inicjatywę i pomysłowość w tej materii. Ważne było także stałe podnoszenie ich kwalifikacji, szczególnie znajomości języków obcych. Powodzenie studiów zależało od maksymalizacji twórczego wkładu w prace⁵⁸.

Najważniejszym elementem wykładu Bordziłowskiego było omówienie podziału europejskiego teatru wojny⁵⁹. Dokonał także jego rozgraniczenia na kierunki operacyjne, ze względów objętościowych ograniczył się przy tym tylko do prezentacji północnego kierunku strategicznego, pozostałe miały zostać przedstawione w tekście przeznaczonym do druku na łamach „Biuletynu Informacyjnego SG WP”. Faktycznie tekst o takim tytule został wydrukowany w nr. 2 czasopisma z 1958 r.⁶⁰ Różnił się on nieznacznie od omówionego wyżej wykładu przede wszystkim brakiem wstępu dotyczącego stanu bieżących prac. Zawierał za to dokładniejsze wyjaśnienie metodologii podziału europejskiego teatru wojny na poszczególne kategorie. Bordziłowski osobiście zaakceptował przedrukowany tekst, nanosząc nań liczne poprawki⁶¹. W artykule oprócz zamieszczenia opisywanych wcześniej studiów geograficznych i operacyjnych wyjaśniono także materię studiów naukowo-badawczych, rozumianych jako prace prowadzone na podstawie dwóch głównych kierunków studiów, które w toku uogólnień wniosków miały pozwolić na: opisanie charakteru i cech przyszłej wojny na konkretnym teatrze wojny (teatrze działań wojennych); dostosowanie organizacji uzbrojenia i wyposażenia wojsk do konkretnych warunków danego TDW (kierunku); określenie rodzajów, form i metod prowadzenia działań bojowych wojsk; określenie kierunków rozwojowych techniki wojskowej. Nadawało to wykonywanemu zadaniu oprócz znaczenia praktycznego także doniosłość w aspekcie teoretycznym⁶². Teatr wojny określono w tekście jako „przygotowane pod względem politycznym, ekonomicznym i militarnym określone obszary lądowe i morskie i obszary powietrzne, na których mogą być lub są prowadzone dwustronne działania wojenne między dwoma koalicjami lub kilkoma państwami tych koalicji”⁶³. Rozumienie tego terminu wynikało z doświadczeń wojen światowych, które w kontraście do wojen przeszłości objęły olbrzymie obszary lądowe i morskie. W trakcie II wojny światowej wykształciły się np. dwa teatry wojny: europejski i dalekowschod-

⁵⁷ CAW-WBH, Zarząd I SG, 1359/66/45, Gen. broni Jerzy Bordziłowski, Wykład „Niektóre problemy studiowania Zachodniego Teatru Działań Wojennych”, 5 III 1958 r., k. 3–8.

⁵⁸ *Ibidem*, k. 30–31.

⁵⁹ *Ibidem*, k. 9–29; por. także CAW-WBH, Zarząd I SG, 1359/66/45, Podział Zachodniego TDW na kierunki strategiczne i operacyjne oraz ich krótka charakterystyka, 16 X 1958 r., k. 32–52.

⁶⁰ *Niektóre problemy...*

⁶¹ CAW-WBH, Zarząd I SG, 897/60/31, Gen. broni Jerzy Bordziłowski, Uwagi do artykułu „Niektóre problemy studiowania Zachodniego Teatru Działań Wojennych”, 18 III 1958 r., k. 98–100.

⁶² *Niektóre problemy...*, s. 35–36.

⁶³ *Ibidem*, s. 37.

ni. Cechą konieczną działań na tak rozległych połaciach terenu okazało się utworzenie koalicji, w celu wspólnego przygotowania TDW i ześrodkowania wysiłków. Mimo że II wojna światowa nie objęła terenów wszystkich kontynentów, wobec rozwoju techniki, w tym zwłaszcza lotniczej i raketowej, należało oczekiwać, że w przyszłej wojnie teatrem wojny może stać się dowolny kontynent kuli ziemskiej. Zależało to jedynie od okoliczności politycznych, dlatego w czasie pokoju nie ustalano granic teatrów wojny. Nie należało za takowe uważać obszarów wojen lokalnych, np. w Korei, Wietnamie czy Egipcie⁶⁴. Teatr działań wojennych „stanowił część teatru wojny obejmującą terytoria kilku państw przeciwstawnych koalicji (obozów) wraz z przyległymi do nich akwenami mórz, na których mogą być lub są prowadzone w czasie wojny działania bojowe sił lądowych, powietrznych i morskich, w oparciu o jeden ogólny zamiar w skali strategicznej (każdej ze stron), dla osiągnięcia politycznych i strategicznych celów kampanii lub wojny”⁶⁵. TDW winien pomieścić na swym obszarze kilka związków operacyjnych typu frontu lub grupy armii po obu stronach konfliktu. Także w tym wypadku doszło zatem do rewolucji. Wojny o charakterze światowym spowodowały, że trudno było jak w przeszłości traktować jako TDW obszar dwóch małych państw. Cele i zadania stron konfliktu globalnego obejmowały bowiem od kilku do nawet kilkunastu krajów. Wedle zawartej w tekście myśli Europa mogła w związku z tym stanowić jedynie obszar realizacji pośrednich celów stron na danym teatrze wojny, umożliwiając przeprowadzenie maksymalnie dwóch operacji frontowych. Sukcesem było rozbitcie sił koalicji przeciwnika oraz opanowanie terytoriów kilku państw wraz z ich obiektami strategicznymi. Przez ostatnie pojęcie rozumiano „ważny ze względów politycznych, ekonomicznych i wojskowych rejon, miasto, obszar wodny, przejścia (cieśniny morskie lub przełęcze górskie), bazy morskie oraz duże zgrupowania sił zbrojnych, opanowanie lub rozbitcie których wpływa decydująco na przebieg wojny lub na jeden z jej etapów (kampanii) na danym teatrze działań wojennych”⁶⁶.

Każdy teatr wojny mógł obejmować jeden lub kilka TDW. Ich granice wyznaczano już w czasie pokoju w korelacji z celami określonymi w planach wojennych, uwzględniającymi możliwości koncentracji i rozwinięcia niezbędnej liczby sił zbrojnych. Teatry działań miały oczywiście charakter umowny, zależny od sytuacji wojennej, dlatego ich granice mogły się przecinać i pokrywać. Wynikały z tego korekty dokonywane w czasie pokoju, przy założeniu, że w czasie wojny mogą powstać nowe lub zniknąć dotąd znane TDW⁶⁷. Powyższe założenie pokazuje wyraźnie dość mocno umowny charakter przyjętych rozgraniczeń. Nie zakładano sztywnego trzymywania się przyjętej systematyki obszaru Europy, co należy uznać za wniosek słuszny. Wychodząc z tych założeń, Bordziłowski podzielił europejski teatr wojny na trzy TDW⁶⁸: Północno-Zachodni, Zachodni i Południowo-Zachodni. Podstawę do określenia ich granic stanowiły: aktu-

⁶⁴ *Ibidem*, s. 36–37.

⁶⁵ *Ibidem*, s. 37–38.

⁶⁶ *Ibidem*, s. 40.

⁶⁷ *Ibidem*, s. 37–38.

⁶⁸ CAW-WBH, Zarząd I SG, 1359/66/45, Gen. broni Jerzy Bordziłowski, Wykład „Niektóre problemy studio-
wania Zachodniego Teatru Działania Wojennych”, 5 III 1958 r., k. 9–14.

alna sytuacja polityczna oraz warunki wojskowo-ekonomiczne, fizyczno-geograficzne i strategiczne państw NATO i UW; charakter współczesnych wojen; możliwe cele i zadania ewentualnej przyszłej wojny na europejskim TW; konkretne przedsięwzięcia strategiczne urzeczywistnione w związku z przygotowaniem teatrów działań wojennych w Europie. Szef SG odnosił się także do metodyki stosowanej przez Naczelne Dowództwo NATO, które dzieliło Europę na cztery TDW, przechodzące z zachodu na wschód⁶⁹. Interesujący z polskiego punktu widzenia Zachodni TDW był wyznaczany przez obszary:

1. W basenie Morza Bałtyckiego: południowa część Szwecji (neutralna), której bazy morskie i lotnicze mogły być jednak wykorzystane przez NATO; Dania i południowe wybrzeże Norwegii (NATO); Polska i NRD (UW).

2. W basenie Morza Północnego: RFN, Holandia, Belgia, Wielka Brytania (NATO). Do tego dochodziły tereny Francji, Luksemburga, Austrii, Szwajcarii i Czechosłowacji.

Razem ZTDW miał powierzchnię 3,3 mln km kw., w tym na obszary lądowe przypadało 1,9 mln km kw.; głębokość mierzona do 52 równoleżnika wynosiła 2500–3000 km; szerokość wzdłuż południków 32 i 33 zaś 1500–2000 km. Ludność: 220 mln lub 245 z państwami neutralnymi⁷⁰.

Znaczenie kierunku strategicznego lub operacyjnego wyznaczano na podstawie oceny wagi istniejących obiektów geograficznych; wielkości i znaczenia zgrupowań sił nieprzyjaciela osłaniających obiekt; pojemności kierunku wynikającej z jego właściwości fizyczno-geograficznych, komunikacyjnych i ekonomicznych; istniejących warunków koncentracji, rozwinięcia i prowadzenia działań przez określone zgrupowania wojsk; celów i zadań stawianych wojskom na danym kierunku i wpływu warunków terenowych na ich wykonanie. W związku z tym kierunkiem strategicznym nazywano „przechodzący przez cały lub większą część teatru działań wojennych pas terenu, morza lub terenu i morza wraz z obszarem powietrznym, na którym znajdują się obiekty oraz zgrupowania sił nieprzyjaciela o znaczeniu strategicznym, przez rozbitcie których osiąga się cel strategiczny na danym teatrze działań wojennych”⁷¹. Kierunki strategiczne powinny umożliwiać działanie kilku frontów, miały przy tym charakter względnie stały. Mieściły w swoich granicach do kilku kierunków operacyjnych, z których każdy to analogicznie „pas terenu, morza lub terenu i morza wraz ze znajdującymi się na nim obiektami operacyjnymi, zapewniający prowadzenie jednoczesnych działań jednego lub kilku związków operacyjnych, typu armia–front, w celu rozbitcia głównych zgrupowań operacyjnych nieprzyjaciela i opanowania jego obiektów o znaczeniu operacyjnym, mających decydujący wpływ na przebieg danej operacji”⁷². Kierunki operacyjne miały charakter najbardziej płynny, zależny od działań obu stron. Obiekt operacyjny to „obiekt (duże zgrupowanie wojsk) lub okrętów nieprzyjaciela, duży węzeł komunikacyjny przeprawy na przeszkodzie wodnej, miasto stanowiące ośrodek polityczny

⁶⁹ Północnoeuropejski, środkowoeuropejski, południowoeuropejski i śródziemnomorski (*Niektóre problemy...*, s. 43).

⁷⁰ Por. *ibidem*, s. 43–44.

⁷¹ *Ibidem*, s. 39.

⁷² *Ibidem*.

i gospodarczy, baza morska, port, kompleks umocnień itp., którego opanowanie lub zniszczenie wpływa decydująco na przebieg danej operacji⁷³.

Sztab Generalny wyróżnił w ramach ZTDW trzy kierunki strategiczne: Północny, Centralny i Południowy⁷⁴. Wyspy Brytyjskie uznano za zupełnie oddzielny obszar w tej materii. Według Bordziłowskiego to na tych właśnie kierunkach toczyły się największe wojny w historii. Doszło tu także do największych bitew w czasie wojen napoleońskich 1806–1812, kierunki te wykorzystały wojska rosyjskie w latach 1813–1815, gromiąc Napoleona; były to także kierunki głównych operacji w 1945 r. Nie ma tu miejsca na dokładny opis obszaru i znaczenia każdego z kierunków strategicznych, ograniczę się jedynie do wskazania, w jaki sposób podzielono każdy z nich na kierunki operacyjne:

1. Północny kierunek strategiczny: południowoskandynawski; północnonadmorski i pomorsko-mazurski; jutlandzki kierunek operacyjny⁷⁵;

2. Centralny kierunek strategiczny⁷⁶: warszawsko-berliński, berlińsko-ruhrski; drezdeńsko-frankfurcki, zachodniofrankfurcki kierunek operacyjny;

3. Południowy kierunek strategiczny⁷⁷: początkowo bez podziału.

Powyzsza analiza pokazuje kompleksowy charakter przyjętych rozwiązań, ujętych w formę systemu opartego na pojęciach ze sfery geografii i sztuki wojennej. Zasadnicze jest pytanie o źródło inspiracji i wzorców całego przedsięwzięcia. Nie ulega oczywiście wątpliwości, że mimo aspiracji polska myśl wojskowa była w owym czasie zdominowana przez sowiecką siatkę terminologiczną i pojęciową. Przedstawione powyżej definicje poszczególnych obszarów i ich systematyzacja wynikały wprost z praktyk stosowanych w Armii Radzieckiej⁷⁸. Nie może to zresztą dziwić w instytucji kierowanej przez sowieckiego generała w polskim mundurze, którym był Bordziłowski⁷⁹. Wydaje się jednak, że samej inspiracji do podjęcia studiów nie należy szukać bezpośrednio w „bratnich” armiach, a realizowane zadanie stanowiło do pewnego stopnia rodzimy pomysł. Świadczy o tym niedatowana i anonimowa notatka, zarejestrowana pod datą 6 kwietnia 1961 r., zawierająca zestaw zagadnień wymagających konsultacji w sztabie Zjednoczonych Sił Zbrojnych⁸⁰. Stwierdzano w niej, że SG WP dokonał podziału Europy

⁷³ *Ibidem*, s. 40.

⁷⁴ CAW-WBH, Zarząd I SG, 1359/66/45, Gen. broni Jerzy Bordziłowski, Wykład „Niektóre problemy studiowania Zachodniego Teatru Działań Wojennych”, 5 III 1958 r., k. 22–29.

⁷⁵ *Niektóre problemy...*, s. 54–64.

⁷⁶ *Ibidem*, s. 64–65; *Wojskowo-geograficzna...*, s. 92.

⁷⁷ *Niektóre problemy...*, s. 65–66.

⁷⁸ Generał Pióro wspominał, że oficerowie przydzieleni do sztabu ZSZ UW byli przez sowieckich gospodarzy podzieleni na sektor centralny i południowy (T. Pióro, *Armia ze skazą...*, s. 225–226). Amerykańskie opracowania z okresu zimnej wojny podkreślały specyfikę rozbudowanej sowieckiej typologii teatrów wojny i teatrów działań wojennych, związaną z trójstopniowym postrzeganiem szczebli sztuki wojennej, np. M. Sadykiewicz, *Soviet Warsaw Pact Theater of Military Operations: Organization and Missions*, RAND Note 1987, s. VI–VIII, 1–14. Por. P.A. Pettersen, *The Northwestern TVD in Soviet Operational-Strategic Planning*, Potomac 2014, s. 6–8.

⁷⁹ W tym kontekście dziękuję jednemu z recenzentów tekstu za zwrócenie uwagi na fakt otrzymania przez radzieckich dowódców zadania studiowania Zachodniego i Północnego Teatru Działań Wojennych już w maju 1946 r.

⁸⁰ CAW-WBH, Zarząd I SG, 1247/64/22, Zagadnienia wymagające konsultacji w sztabie Zjednoczonych Sił Zbrojnych, [data wpływu 6 IV 1961 r.], k. 478–479.

(a zatem potencjalnego teatru wojny) na trzy TDW, a najistotniejszego z nich ZTDW na możliwe kierunki operacyjne i strategiczne. Przyznawano, że do tej pory studia były prowadzone według własnych założeń koncepcyjnych i metodologicznych, bez konsultacji ze sztabem ZSZ, a także armiami NRD i CSRS. Uznawano w związku z tym za konieczne skonsultowanie określonego katalogu zagadnień. Jako pierwsze wskazano programy, zakres i zadania studiów. Stronie polskiej zależało na akceptacji, względnie ujednoczeniu podziału teatru wojny na TDW i ZTDW na poszczególne kierunki. Zakładano również potencjalną celowość unifikacji programów i planów studiów oraz podziału zadań między sztaby generalne w ramach UW, a także określenie dla SG WP głównych kierunków i zadań studiów, wraz z harmonogramem ich realizacji. Kolejny problem stanowiła konsultacja w dziedzinie metodologii studiów, zakładająca udostępnienie opracowań, wymianę doświadczeń, konsultacje, wykłady i wspólne instrukcje. Następnie należało zawrzeć porozumienie w sprawie wymiany danych o kierunkach i teatrach. Chciano rozważyć możliwości otrzymania opisów wojskowo-geograficznych i innych materiałów dotyczących zachodniego i innych europejskich TDW. Polskim sztabowcom szczególnie zależało na otrzymaniu materiałów dotyczących NRD, a zwłaszcza tych obszarów (kierunków), na których w wypadku wojny mogły znaleźć się związki taktyczne i operacyjne WP⁸¹. Rozpatrywano także możliwość dokonywania rekonesansów kierunków i rubieży ewentualnego rozwinięcia i działań SZ PRL na terytorium zachodniego sąsiada. Ze sztabem wojsk NRD chciano zresztą współpracować najbliżej, podobnie jak z armią czechosłowacką.

Nie wiadomo, jak dokładnie przebiegały ewentualne konsultacje, są jednak podstawy, by sądzić, że stronę polską czekała niespodzianka. Świadczy o tym treść kolejnej notatki, zarejestrowanej wprawdzie w październiku 1961 r., ale powstałej najpewniej w okresie 1959–1960, co sugeruje wskazanie w niej maja 1960 r. jako daty potencjalnej wizyty studyjnej oficera radzieckiego zainteresowanego polskimi osiągnięciami w dziedzinie studiów ZTDW⁸². Sporządzający notatkę gen. Drzewiecki podsumował punkt widzenia strony sowieckiej w poniższy sposób. W sprawie ogólnej realizacji zadania podkreślono konieczność nieustannego studiowania TDW. Jako główne sposoby jego wykonania wskazano nauczanie w akademiach wojskowych (wykłady i prace indywidualne); szkolenie w sztabach i jednostkach wojskowych; opracowywanie monografii, artykułów, podręczników; przeprowadzanie rekonesansów i podróży polowych; przeprowadzanie ćwiczeń i podróży polowych z udziałem wyższych dowódców; zbieranie i opracowanie danych o krajach kapitalistycznych, na których podstawie tworzone opisy geograficzne. W sprawie podziału zadań między poszczególne armie UW w zakresie studiów TDW strona radziecka uznała, że nie należy im narzucać konkretnych rozwiązań. Uważano także, że dublowanie studiów tych samych rejonów i kierunków przez kilku studiujących jest korzystne. Strona polska winna skupić swoją uwagę na

⁸¹ Por. CAW-WBH, Zarząd I SG, 1294/64/4, Notatka służbowa [gen. brygady Jana Drzewieckiego] w sprawie organizacji konferencji między przedstawicielami Ministerstwa Obrony NRD i PRL w kwietniu 1956 roku, Warszawa, 10 IV 1956 r., k. 42–44.

⁸² CAW-WBH, Zarząd I SG, 1247/64/22, Notatka [gen. brygady Jana Drzewieckiego] z rozmowy w sprawie studiów Teatru Działań Wojennych, 2 X 1961 r. [1959–1960], k. 492–493.

terytorium RFN, Belgii, Danii, Holandii. Przedstawiciele Armii Radzieckiej uznali za niecelowe odgórne ustalanie granic poszczególnych TDW, podkreślając, że takowe formułowano tylko i wyłącznie do celów szkoleniowych. Z punktu widzenia operacyjnego nie miało to sensu, albowiem ze względu na wyposażenie wojsk w nową broń granice między teatrami działań w praktyce straciły na znaczeniu. Dlatego też strona polska mogła sama dowolnie do celów szkoleniowych ustalać granice teatrów, kierunków i obszarów. Współpracę z krajami sojuszniczymi w zakresie wymiany danych uznano za pożądaną, a WP winno współpracować z NRD i CSRS oraz zorganizować system wymiany danych o swoich terytoriach. Sojusznicy byli gotowi zapoznać się z polskim dorobkiem w tej dziedzinie, sami służyli programem zawierającym zagadnienia studiów, istniejącym w SG Armii Radzieckiej.

Analiza powyższych notatek prowadzi do dwóch wniosków. Studia ZTDW, choć miały charakter operacyjny, nie były ściśle powiązane z bieżącym planowaniem wojennym. Nie powinno się w związku z tym wyciągać na podstawie zachowanych studiów, przynajmniej dla początkowego okresu, nadmiernie wiążących wniosków co do możliwego przebiegu operacji Frontu Nadmorskiego. Podejście strony sowieckiej do „samodzielności” operacyjnej SZ PRL było wysoce sceptyczne. Z jednej strony podczas słynnego ćwiczenia w Wünsdorfie w 1961 r. Duszyńskiemu udało się przekonać stronę sowiecką do potraktowania Frontu Polskiego jako zwanego związku operacyjnego, działającego w pierwszym rzucie działań sojusznicznych⁸³. Z drugiej strony także w szeregach LWP zdawano sobie sprawę z ograniczonych kompetencji i możliwości faktycznego działania w warunkach wojny jądrowej⁸⁴. Wszystko to podkreśla wagę znaczenia znajomości praktyki sztabowej, którą należy próbować poznać niezależnie od wcześniejszych kontaktów z armią oraz niezbędnej konfrontacji relacji z zachowanym materiałem źródłowym. Wydaje się, że założenia studiów nie wynikały bezpośrednio z dyrektyw sowieckich. Trudno z kolei uznać je za dalekosiężny przejaw samodzielności, jednak do pewnego stopnia stanowiły one polski „wynalazek”, będący próbą wyrównania dysproporcji między możliwościami i ambicjami. Przekonuje mnie o tym próba odnalezienia podobnych materiałów w zbiorach Bundesarchiv Abteilung Militärarchiv we Fryburgu Bryzgowijskim. Choć należy mieć na uwadze, że ze względów formalnych jedynie w ograniczonym stopniu mogłem skorzystać z materiałów ze szczebla centralnego⁸⁵, to jednak także w udostępnionych teczkach Kommando des Militärbezirks V nie natrafiłem na materiały świadczące o realizacji podobnego zadania⁸⁶. O ile nie dziwi mnie to

⁸³ T. Pióro, *Armia ze skazą...*, s. 346.

⁸⁴ W 1961 r. na bazie ustaleń z Wünsdorfu na terenie Polski przeprowadzono ćwiczenie dowódczo-sztabowe „Burza”, w trakcie którego Duszyński dowodził całym frontem (AWNDM, Z-14: Główny Zarząd Szkolenia Bojowego, 18/91/357, Omówienie ćwiczenia przeprowadzonego przez Zjednoczone Dowództwo Sił Zbrojnych Państw Układu Warszawskiego w miesiącu październiku 1961 roku, 27 X 1961 r., k. 326–377. Dziękuję dr. Pawłowi Piotrowskiemu za zwrócenie mi uwagi na ten dokument). Opinie na temat treści tego ćwiczenia były sceptyczne także po stronie polskiej; J. Kuropieska, *Wspomnienia...*, s. 82.

⁸⁵ Ministerium für Nationale Verteidigung (sygn. DVW 1), Politische Hauptabteilung (sygn. DVP 2), Wehrbezirks und Wehrkreiskommandos (sygn. od DVW 6–1 do DVW 6–15), Kommando der Landstreitkräfte (sygn. DVH 7).

⁸⁶ Przede wszystkim Bundesarchiv Abteilung Militärarchiv we Fryburgu Bryzgowijskim, Kommando des Militärbezirks V, DVH/17/8267, 18375, 18736, 18737, 26585, 26587, 26588, 38632, 39111, 39112, 39113, 39114,

dla przełomu lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych, gdy NVA miała charakter kadrowej armii ochotniczej⁸⁷, o tyle teczek podobnych do zachowanych w polskich zbiorach nie znalazłem także w okresie późniejszym. Na ich temat nie wspomina ani słowem Oliver Bange, autor najnowszej monografii dotyczącej planowania wojennego NVA⁸⁸. Wydaje się to o tyle dziwne, że zapoczątkowana w armii pruskiej w 1816 r.⁸⁹ tradycja sporządzania tego rodzaju studiów była kontynuowana w modyfikowanej formie aż do upadku III Rzeszy⁹⁰. Sprawa ta oczywiście wymaga dalszych badań, szczególnie w zasobie instytucji centralnych NVA. Jeśli chodzi o CSLA, to rozważania nad powołaniem własnego frontu narodowego podjęto w jej szeregach dopiero w roku 1964, co raczej wykluczało sens prowadzenia w omawianym okresie podobnych prac studyjnych⁹¹.

Niewiele wskazówek co do inspiracji SG WP zawiera zamieszczony na łamach „Biuletynu Informacyjnego” tekst dotyczący form opracowywania wyników studiów⁹². Badanie wpływu warunków geograficznych na działania zbrojne uznano za odwieczną i immanentną część sztuki wojennej. „Prymitywne”, jak to określono, przejawy takich studiów, czyli wiadomości o ukształtowaniu terenu, górach, rzekach, dogodnych szlakach, w tym handlowych, ludności, jej zamożności, obyczajach, bitności i uzbrojeniu wojsk, warownych obozach i grodach, miały być znane już w starożytności. W planach wojennych Aleksandra Macedońskiego czy Juliusza Cezara dopatrywano się zaczątków studiów geograficznych. Ponieważ jednak obszar działań obejmował zwykle jedynie niewielką część danego kraju, zbieranie danych było ograniczone przestrzennie i zamykało się zwykle na danych topograficznych. Zmienić się to miało dopiero w tzw. manufakturowym okresie wojen, jednak także wtedy nie uwzględniano w studiach potencjału ekonomicznego i społecznego, czyli stanu zaplecza w ogólności. Zmiany związane z koniecznością realizowania studiów wygenerował dopiero współczesny, wszechogarniający system prowadzenia wojny, wymagający studiów kompleksowych.

57018, 57382, 57962, 58065, 59495, 180501, 180503, 180504, 180642, 180643, 180694, 180932, 18944, 180969 i 181045.

⁸⁷ R. Wenke, *Ulbrichts Armee. Die National Volksarmee 1956 bis 1971*, Berlin 2013, s. 119–178. Pobór w NRD wprowadzono ustawą z 1962 r.

⁸⁸ O. Bange, *Sicherheit und Staat: Die Bündnis- und Militärpolitik der DDR im internationalen Kontext 1969 bis 1990*, Berlin 2017.

⁸⁹ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie-Dahlem, VI. HA, NI H. von Boyen, nr 292, Instruction für die practischen Arbeiten welche die Offiziere des General-Staabes in den Sommer-Monaten vorzunehmen haben, Berlin, 29 IV 1816 r., k. 46–49; por. J. Jędrzyński, *Karl von Müffling jako szef pruskiego Sztabu Generalnego w latach 1821–1829* [w:] *Kadry decydują o wszystkim. Studia z dziejów biografistyki wojskowej. Wrocławskie Studia z Historii Wojskowości* t. I, red. J. Jędrzyński i in., Wrocław 2015, s. 309–373.

⁹⁰ Na temat okresu 1871–1918: J. Jędrzyński, *Bitwy, których nie było – plany Schlieffena a polski teatr działań wojennych* [w:] *Od Grunwaldu do Bzury – bitwy i boje polskie na przestrzeni dziejów. Wrocławskie Studia z Historii Wojskowości*, t. 1, red. J. Jędrzyński i in., Wrocław 2012, s. 137–164; *idem*, *Niemieckie planowanie wojenne na froncie wschodnim w latach 1906–1914* [w:] *Front wschodni I wojny światowej. Studia z dziejów militarnych i polityczno-społecznych*, red. M. Baczkowski i K. Ruszała, Kraków 2013, s. 11–28. Na temat okresu 1918–1933: J. Centek, *Reichsheer ery Seeckta (1921–1926)*, Warszawa 2010, s. 88–96.

⁹¹ Por. wywiad z byłym oficerem Zarządu Operacyjnego SG CSLA, płk. Karelem Stepankiem, z 28 III 2000 r., z którego jasno wynika brak prowadzenia przez stronę czechosłowacką przed tą datą studiów ZTDW (http://www.php.isn.ethz.ch/kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/19584/ipublicationdocument_singledocument/b73abcbe-08ac-4915-9d20-6b172f21500d/en/200328_interview_stepanek.pdf, dostęp 20 VI 2019 r.).

⁹² *Rodzaje i metody opracowań...*, s. 98–99.

Wprawdzie w kontekście wojskowych opisów specjalnych odwoływano się do przykładu niemieckich opracowań tworzonych przed I wojną światową oraz podobnych polskich prac z 1922 r., trudno jednak uznać je za bezpośrednią inspirację⁹³. W tym kontekście sprawa studiów operacyjnych ZTDW wymaga dalszych dociekań.

Zgodnie z założonym harmonogramem w roku 1960 zaczęto podsumowywać pierwszy etap studiów⁹⁴. Już wcześniej, przy okazji narady metodycznej z 1959 r.⁹⁵, przyjęto, że w tym właśnie roku miał się zakończyć etap polegający na porządkowaniu posiadanych, ale rozproszonych danych⁹⁶. Umownie od 1961, a faktycznie od 1960 chciano zainicjować etap studiów koncepcyjnych, do którego etap pierwszy był tylko stadium przygotowawczym. W celu zobrazowania wysiłków zorganizowano pokaz rezultatów prac⁹⁷. O profilu dotychczasowych studiów decydował przede wszystkim aspekt operacyjny, w tym kontekście też sytuowano w nich zagadnienia techniczne i ekonomiczne, nie mniej ważne, ale wymagające dużej liczby specjalistów. Realizowany w latach 1958–1960 pierwszy etap polegał na opisie poszczególnych kierunków ZTDW; zebraniu i opracowaniu danych w formie wyznaczonych dokumentów i opracowań na temat warunków naturalnych; przygotowaniu terenu pod względem operacyjnym, potencjale ekonomicznym i ludzkim, o SZ NATO i ich przygotowaniu do wojny. Choć ostatnie zagadnienie w teorii wykraczało poza ramy studiów TDW, uznano jednak, że funkcjonalnie się z nimi wiąże. W drugim etapie, rozpisanym na lata 1960–1965, zamierzano się skupić na tematyce koncepcyjnej, związanej ze studium obrony terytorium kraju oraz uaktualnianiem studiów ZTDW. Dotychczas przeprowadzone prace wykazały, że większość instytucji trafnie zrozumiała cele i zadania studiów, dlatego osiągnięto w nich pozytywne wyniki. Tam gdzie studia szwankowały, przyczyny były bardzo zróżnicowane. Wśród nich należało wskazać brak danych lub niemożliwość ich zdobycia; trudności kadrowe; nadmiar pracy bieżącej. Istniały jednak także motywy bardziej niepokojące: część instytucji nie dostrzegała dla siebie zadań w ramach studiowania ZTDW, nie rozumiała i nie widziała w związku z tym potrzeby ich prowadzenia. Prawdziwą przyczynę tego stanu rzeczy stanowiło niestety niedocenianie ich znaczenia dla obronności kraju. Studia były tymczasem podstawą pracy sztabów, tylko dzięki nim można było zapewnić twórczy charakter ich pracy. Stanowiły nieodłączny czynnik szkolenia dowódców, sztabów i wojsk. Bez znajomości konkretnego nieprzyjaciela i teatru nie mogło być mowy

⁹³ *Ibidem*, s. 115–116.

⁹⁴ CAW-WBH, Zarząd I SG, 1247/64/22, Aktualny stan studiów Zachodnioeuropejskiego TDW i terytorium własnego kraju oraz zadania na przyszłość, Warszawa, 13 II 1960 r., k. 246–260.

⁹⁵ *Ibidem*, Plan narady w sprawie studium Zachodniego TDW, Warszawa, 12 I 1959 r., k. 182–183. W jej trakcie Bordziłowski wygłosił referat „Rola i zadania studiów Zachodniego TDW w świetle aktualnych przygotowań NATO do wojny” (CAW-WBH, Zarząd I SG, 1247/64/24, Gen. broni Jerzy Bordziłowski, Wykład „Rola i zadania studiów Zachodniego TDW w świetle aktualnych przygotowań NATO do wojny”, luty 1959 r., k. 93–117). Por. AWT, Z-1: POW, 4/66/18, Notatka służbowa dla szefa Sztabu POW na naradę w sprawie studiowania zachodniego teatru działań wojennych, 28 I 1959 r., k. 107–111.

⁹⁶ Por. CAW-WBH, Zarząd I SG, 1247/64/22, Perspektywiczny plan studiowania Zachodniego Teatru Działania Wojennych, Warszawa, 12 II 1959 r., k. 172.

⁹⁷ *Ibidem*, Plan pokazu opracowań i dokumentacji będącej wynikiem studiów Zachodniego TDW, Warszawa, 7 XII 1959 r., k. 261–266.

o właściwym kierunku przygotowania SZ do działań jak najbardziej zbliżonych do tych, jakie mogły zaistnieć w warunkach bojowych. Studia gwarantowały właściwy kierunek przygotowania obrony terytorium kraju. Były podstawowym obowiązkiem każdego sztabu i instytucji wojskowej. Kolejną przyczynę problemów stanowiły braki kadrowe, jednak nie w sensie ilościowym, lecz jakościowym. Studiów nie należało powierzać osobom przypadkowym, powinni być na nie kierowani ludzie wykształceni, pełni inicjatywy, o zamiłowaniu naukowo-twórczych i pracowici. Z deficytów tych wynikały podstawowe nieociągnięcia: brak jasnej koncepcji i myśli przewodniej studiów TDW; brak systematyczności i ciągłości studiów; brak współdziałania między poszczególnymi instytucjami, które w trybie roboczym miały wymieniać dane i doświadczenia. Pierwsza usterka została usunięta w 1959 r. Niektórych nawyków, zwłaszcza Zarządy SG, nie potrafiły się wyzbyć. Wynikało to z faktu potraktowania studiów z początku jako szkolenia z dziedziny geografii wojennej, bez związku z praktyczną sztuką wojenną w aspekcie obronności kraju. Uniemożliwiło to rozwinięcie faktycznych studiów operacyjnych. Na przykład, zarządy mobilizacyjne nie widziały dla siebie zadań w dziedzinie studiowania zagadnień związanych z zabezpieczeniem przemysłu wojennego, zabezpieczeniem rezerw ludzkich i zasobów materiałowych oraz zagadnień dotyczących wojskowo-administracyjnego podziału państw odpowiadającego możliwościom transportowym, rezerwom ludzkim i zasobom materiałowym. Brak systematyczności i ciągłości występował niemal we wszystkich sztabach i instytucjach. Stwierdzano, że najwięcej studiów powstawało zawsze w ostatnim miesiącu roku, w ramach przygotowania do narad. Oznaczało to „kampanijność”, trącąca „efekciarstwem”, pracą na pokaz, co oczywiście nie dawało oczekiwanych rezultatów. Stąd brała się np. nieumiejętność korzystania z materiałów zgromadzonych poza wojskiem. Nie podjęto też prac analitycznych. W kolejnym etapie studiów taki sposób działania nie mógł zapewnić pozytywnych rezultatów⁹⁸.

W roku 1960 zainicjowano zatem w praktyce nowy etap studiów, skupiony na zagadnieniach obrony terytorium kraju. Zgodnie z zarządzeniem nr 05/Oper z 19 lutego 1960 r.⁹⁹ zalecono uaktywnienie zbierania danych; wykorzystanie nie tylko źródeł wojskowych, lecz także publikacji cywilnych oraz dorobku cywilnych instytucji; zwrócenie większej uwagi na praktyczny wymiar i związek studiów z działalnością instytucji je prowadzących; zapewnienie współdziałania w pracach ośrodków naukowo-badawczych; przygotowanie w 1960 i wydanie w 1961 r. kilku publikacji o ZTDW, podsumowujących dotychczasowe studia; tłumaczenia prac istotnych. Dopiero jednak dwa lata później uznano, że wyniki studiów operacyjnych, politycznych, ekonomicznych, demograficznych, postępu technicznego i historycznych osiągniętych w latach 1958–1961 pozwalają w roku 1962¹⁰⁰ na przejście do prac o charakterze naukowo-badawczym i koncepcyj-

⁹⁸ *Ibidem*, Aktualny stan studiów Zachodnioeuropejskiego TDW i terytorium własnego kraju oraz zadania na przyszłość, Warszawa, 13 II 1960 r., k. 349–353. Por. także AWT, Z-1: POW, 4/66/18, Notatka służbowa dla szefa Sztabu POW na naradę w sprawie studiowania zachodniego teatru działań wojennych, 28 I 1959 r., k. 107–111.

⁹⁹ CAW-WBH, Zarząd I SG, 1179/63/34, Zarządzenie szefa SG WP nr 05/Oper z dnia 19 II 1960 r., k. 30–32.

¹⁰⁰ AWO, Z-1065: WOW, 2063/10/91, Zarządzenie szefa Sztabu Generalnego nr 06/oper. z dnia 14 lutego 1962 r. w sprawie studiowania zachodniego TDW i terytorium kraju, k. 35–39.

nym. Atutem było tu zdobyte doświadczenie metodologiczne i w organizacji studiów oraz specjalizacja części oficerów w realizacji zadań na tym polu. Analiza wyników miała wskazywać, że mimo pewnych niedociągnięć w zakresie metodologii i organizacji dotychczasowe studia osiągnęły swój cel. W celu zachowania ciągłości zarządzano, że m.in. sztaby okręgów zachowają dotychczasową strukturę studiów, wymienioną w zarządzeniu z 1958 r. Założono jedynie większą centralizację kierowania studiami z decentralizacją przedmiotową w ich ramach. Ustalono zasadę centralizacji pionowej i poziomej. Pionowa dotyczyła tylko szczebla centralnego i zakładała koncentrację instytucji koordynujących i kierowniczych na szczeblu MON oraz podporządkowania studiów przedmiotowych jednemu zamiarowi strategiczno-operacyjnemu. Instytucje podległe miały działać wedle własnych programów i metod, ale w myśl jednego zamiaru. Koordynatorem całości studiów został szef SG, studiów operacyjnych – szef Zarządu I, z organem wykonawczym – Oddziałem Studiów Operacyjnych. Analogicznie: studia ekonomiczne i techniczne prowadził Główny Inspektor Planowania i Uzbrojenia; polityczne – szef GZP, demograficzne – zastępca szefa SG ds. organizacyjno-mobilizacyjnych. Zwrócono także uwagę, że choć zgromadzony materiał jest pokaźny, to jednak nie udało się do tej pory wydać go drukiem i jest nadal trudny do wykorzystania. Tworzyły go głównie materiały wojskowo-geograficzne o kierunkach, obiektach i elementach środowiska. Miały być zbierane dane nie tylko, jak do tej pory, ogólne (np. o rzekach), lecz również w formie skonkretyzowanej, wedle oceny znaczenia operacyjnego obiektów¹⁰¹.

Powyższe uwagi pokazują, że prowadzone zadanie wrosło w strukturę armii i mogło być realizowane z coraz większą wprawą. Oczywiście nie należy zakładać, że nie napotykało problemów, co pokazują materiały pochodzące ze sztabu WOW. Mimo prowadzonych badań sztab okręgu wskazywał na swoje skąpe możliwości w tej materii. Sugerowane skupienie studiów na siłach zbrojnych przeciwnika powodowało, że zdolność do zbierania danych w OW miała bardzo ograniczony charakter, koncentrując się wokół materiałów pochodzących z Zarządu II SG, które nie zawsze miały wyczerpującą formę i treść. Dotyczyło to w pierwszej kolejności aktualnych opisów wojskowo-geograficznych, uwzględniających potrzeby organizacji armijnej (rozmieszczenia fortyfikacji, lotnisk, składów itd.). Wydane do tej pory w formie fotoszkiców plany dotyczące RFN uznawano za przestarzałe, opisywały bowiem sytuację z okresu istnienia stref okupacyjnych i zawierały często dane pochodzące z 1945 r. Sztab WOW w celu poprawy jakości studiów ZTDW sugerował SG wydanie nowych publikacji i opracowań, w tym opisów geograficzno-wojskowych, albumów rozmieszczenia lotnisk itp. Zarząd Topograficzny SG winien opracować mapę przejezdności i operacyjnego przygotowania terenu. Należało nanieść obiekty wojskowe na istniejące mapy, co mogło usprawnić prowadzone ćwiczenia. WOW sygnalizował brak materiałów dotyczących mobilizacji wojsk NATO i wzrostu ich sił zbrojnych po wybuchu wojny na ZTDW. Brakowało opracowań centralnych o technicznym, kwatremistrzowskim, demograficznym i administracyjno-politycznym zabezpieczeniu TDW. Postulowano rozwiązanie tych problemów na

¹⁰¹ *Ibidem*, Referat: Analiza wyników studiów zachodniego TDW i terytorium własnego kraju oraz zadania na rok 1962 i lata następne, 1962 r., k. 55–97.

szczeblu centralnym, tak by gotowy materiał mógł być wykorzystywany rozwojowo¹⁰². W innej notatce¹⁰³ wskazywano, że sztab WOW nie miał specjalnej komórki zajmującej się studiami. Nie miał także możliwości samodzielnego zbierania materiałów do badań ZTDW, w związku z czym musiał bazować na tych wydanych przez SG i zdobytych od innych instytucji. SG i poszczególne dowództwa i szefostwa rodzajów wojsk oraz służb często wykorzystywały ponadto siły WOW do realizacji własnych celów. W związku z tym WOW niejako dublował część zadań ze szczebla centralnego, przy czym wyniki wykonanych na zlecenie prac SG zastrzegał wyłącznie dla siebie. Powstała w tym miejscu propozycja, by SG narzucał zadania Sztabowi WOW. Okręg przesyłałby do SG dane, które ten po opracowaniu przekazywałby dalej. Przykłady te obrazują trudności, które napotymano w początkowym okresie istnienia zadania, a kwestia, czy udało się je przezwyciężyć, jest materiałem na kolejne, bardzo obszerne opracowanie.

Podsumowując przedstawione powyżej rozważania, chciałbym podkreślić niezwykle istotne znaczenie zainteresowania analizą studiów operacyjnych ZTDW, prowadzonych przez LWP nieprzerwanie do końca swego istnienia¹⁰⁴. Zadanie to, choć niezwiązane w sposób ścisły z planowaniem wojennym, miało charakter operacyjny, pozwala zatem poznać i zrozumieć, w jaki sposób sztabowcy SZ PRL postrzegali swoich przeciwników i prowadzenie przeciw nim operacji. Może to ułatwić ewentualne próby polemiki z ocenami prezentowanymi przez byłych oficerów *post factum*. Nie mniej istotne jest poznanie fragmentu arkanów pracy sztabowej, niwelujących nieco zarzuty całkowicie amatorskiego charakteru dociekań cywilnych historyków. Same studia ZTDW, pod warunkiem właściwego zrozumienia ich miejsca w ramach zadań operacyjnych dowództw i sztabów, stanowią rezerwuar bardzo ciekawych opracowań dotyczących wojsk NATO i konfliktów zbrojnych prowadzonych w okresie zimnej wojny¹⁰⁵. Ten bogaty korpus źródeł jest w tym względzie bardzo obiecującym źródłem badań. Mając na uwadze zaledwie przyczynkowy charakter prezentowanego opracowania, wyrażam nadzieję, że przyczyni się ono być może do szerszego zainteresowania tą tematyką środowiska historyków wojskowości.

BIBLIOGRAFIA

Archiwalia

Archiwum Wojskowe w Nowym Dworze Mazowieckim

Z-14, Główny Zarząd Szkolenia Bojowego: 18/91/357.

¹⁰² *Ibidem*, Sprawozdanie z przebiegu realizacji zadań związanych ze studium ZTDW i obszaru WOW zgodnie z telegramem Nr. 98/115/05/02/62, Warszawa, 22 II 1962 r., k. 1–9.

¹⁰³ *Ibidem*, Notatka służbowa w sprawie studiowania ZTDW i obszaru WOW, Warszawa, 15 V 1962 r., k. 112–114.

¹⁰⁴ AWT, Z-1: POW, 1012/94/41, Korekta granic środkowo-wschodnioeuropejskiego rejonu strategicznego i jego podział na rejon operacyjne, 25 VII 1990 r., k. 278–290.

¹⁰⁵ Tytułem przykładu można wskazać podjęte w ramach studiów dociekania na temat wojny w Wietnamie: AWO, Z-1065: WOW, 2059/10/163, Zarządzenie Ministra Obrony Narodowej nr 09/oper. dnia 3 II 1967 w sprawie organizacji i prowadzenia studiów działań wojennych w Wietnamie, k. 91–94.

Archiwum Wojskowe w Oleśnicy

Z-2, Śląski Okręg Wojskowy: 13624/66/6; 15043/68/17; 15989/69/5; 16716/70/3; 2046/73/11.
Z-1065, Warszawski Okręg Wojskowy: 2058/10/9; 2059/10/163; 2059/10/164; 2062/10/54;
2062/10/65; 2062/10/75; 2063/10/44; 2063/10/91; 2063/10/184; 2063/10/185;
2063/10/241; 2063/10/242; 2063/10/91/308; 2063/10/91/309; 2063/10/91/310.

Archiwum Wojskowe w Toruniu

Z-1, Pomorski Okręg Wojskowy: 20/61/88 ;4/66/18; 116/68/39; 247/70/58; 1012/94/41.

Bundesarchiv Abteilung Militärarchiv we Fryburgu Bryzgowijskim

Kommando des Militärbezirks V: DVH/17/8267; DVH/17/18375; DVH/17/18736;
DVH/17/18737; DVH/17/26585; DVH/17/ 26587; DVH/17/ 26588; DVH/17/ 38632;
DVH/17/39111; DVH/17/39112; DVH/17/39113; DVH/17/39114; DVH/17/57018;
DVH/17/57382; DVH/17/57962; DVH/17/58065; DVH/17/59495; DVH/17/180501;
DVH/17/180503; DVH/17/180504; DVH/17/180642; DVH/17/180643; DVH/17/180694;
DVH/17/180932; DVH/17/18944; DVH/17/180969; DVH/17/181045.

Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego

Wojskowe Biuro Badań Historycznych: IX.4.103.521; IX.4.103.526

Zarząd I Sztabu Generalnego Wojska Polskiego: 897/60/31;1085/61/6; 1179/63/34;
1062/61/13; 1062/61/22; 1085/61/4; 1085/61/5; 1085/61/6; 1085/61/7; 1247/64/22;
1247/64/23; 1247/64/24; 1269/64/6; 1294/64/4; 1359/66/45.

Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie-Dahlem

VI. HA, NI Hermann von Boyen der Ältere: nr 292.

Opracowania

Babula J., *Ćwierć wieku w Sztabie Generalnym WP 1969–1995. Wspomnienia i refleksje*, Warszawa 2004.

Babula J., *Rola i znaczenie obrony wybrzeża w przygotowaniach wojennych PRL i planowaniu strategicznym Naczelnego Dowództwa Zjednoczonych Sił Zbrojnych Układu Warszawskiego (1945–1989)*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2010, nr 1 (230).

Babula J., *Zadania operacyjne Frontu Polskiego (Nadmorskiego) – fikcja czy rzeczywistość 1959–1989*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2010, nr 3 (232).

Bange O., *Sicherheit und Staat: Die Bündnis- und Militärpolitik der DDR im internationalen Kontext 1969 bis 1990*, Berlin 2017.

Baranowski Z., *Zadania wojskowej służby archiwalnej w zarządzaniu archiwami oraz w kształtowaniu narastającego zasobu aktowego jednostek, instytucji i zakładów wojskowych*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej” 1981, nr 11.

Cenckiewicz S., *General bez skazy?*, „Do Rzeczy” 2016, nr 30/181.

Centek J., *Reichsheer ery Seeckta (1921–1926)*, Warszawa 2010.

Der Warschauer Pakt – Von der Gründung bis zum Zusammenbruch 1955 bis 1991, red. T. Diedrich, Berlin 2009.

Die Streitkräfte der DDR und Polens in der Operationsplanung des Warschauer Paktes, red. R. Wenzke, Potsdam 2010.

Gołębiowski Z., *Archiwum Pomorskiego Okręgu Wojskowego w latach 1947–1969*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej” 1971, nr 3.

- Grobelny S., *Wpływ wojskowych przepisów kancelaryjnych i archiwalnych na kształtowanie zasobu archiwalnego w latach 1945–1955*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej” 1983, nr 12.
- Jarno W., *Terytorialne władze wojskowe w Polsce w latach 1945–1949: organizacja i działalność okręgów wojskowych*, Toruń 2011.
- Jarosz D., *Służba wojskowa w PRL jako problem badawczy historii społecznej [w:] W garnizonie i na kwaterze... Wojskowi i cywile. Społeczne i gospodarcze relacje na ziemiach polskich na przestrzeni dziejów*, red. R. Klementowski, M. Zawadka, Wrocław 2017.
- Jędrzyak J., *Bitwy, których nie było – plany Schlieffena a polski teatr działań wojennych [w:] Od Grunwaldu do Bzury – bitwy i boje polskie na przestrzeni dziejów. Wrocławskie Studia z Historii Wojskowości*, t. 1, red. J. Jędrzyak i in., Wrocław 2012.
- Jędrzyak J., *Karl von Müffling jako szef pruskiego Sztabu Generalnego w latach 1821–1829 [w:] Kadry decydują o wszystkim. Studia z dziejów biografistyki wojskowej. Wrocławskie Studia z Historii Wojskowości*, t. I, red. J. Jędrzyak i in., Wrocław 2015.
- Jędrzyak J., *Niemieckie planowanie wojenne na froncie wschodnim w latach 1906–1914 [w:] Front wschodni I wojny światowej. Studia z dziejów militaryjnych i polityczno-społecznych*, red. M. Baczkowski i K. Ruszała, Kraków 2013.
- Jędrzyak J., *Warunki sanitarno-higieniczne służby w Siłach Zbrojnych PRL w latach siedemdziesiątych XX wieku [w:] Z Jeleniej Góry do Wrocławia i z powrotem*, red. T. Głowiński, Wrocław 2018.
- Kajetanowicz J., *Polskie wojska lądowe w latach 1945–1960: skład bojowy, struktury organizacyjne i uzbrojenie*, Wrocław 2002.
- Kajetanowicz J., *Wojsko Polskie w koncepcjach bezpieczeństwa militarnego państwa w latach 1945–1989*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2013, nr 2 (244).
- Kajetanowicz J., *Wojsko Polskie w systemie bezpieczeństwa państwa 1945–2010*, Częstochowa 2013.
- Kajetanowicz J., *Związki taktyczne i oddziały polskich wojsk pancernych i zmechanizowanych w latach 1945–1970. Zmiany organizacyjne*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Oficerskiej Wojsk Lądowych” 2007, nr 2 (144).
- Komorowski K., *Problemy badawcze Sił Zbrojnych RP–PRL [w:] Wojsko w Polsce „ludowej”*, red. R. Klementowski i in., Wrocław 2014.
- Komorowski K., *Refleksja metodologiczna do studiów nad LWP*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2011, nr 1 (234).
- Komorowski K., *W sprawie terminologii historyczno-wojskowej*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2004, nr 1 (201).
- Kowalski L., *Doktryna wojenna PRL zwana obronną*, „Arcana” 1997, nr 1(13).
- Kuropieska J., *Od Października do Marca*, Warszawa 1992.
- Kuropieska J., *Wspomnienia z lat 1956–1968, cz. 2: Od Października do Marca w siłach zbrojnych*, Warszawa 1994.
- Malczewski J., *Selekcja akt w archiwach wojskowych*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej” 1972, nr 4.

- Moszumański Z., *Die polnische Küstenfront auf dem westlichen Kriegsschauplatz* [w:] *Die Streitkräfte der DDR und Polens in der Operationsplanung des Warschauer Paktes*, red. R. Wenzke, Potsdam 2010.
- Opracowywanie dokumentacji – wyników operacyjnych i taktycznych studiów TDW, „Biuletyn Informacyjny SG WP” (tajny) 1959, nr 4 (39).
- Niektóre problemy studiowania Zachodniego Teatru Działań Wojennych, „Biuletyn Informacyjny SG WP” (tajny) 1958, nr 2 (33).
- Paczkowski A., *Die Polnische Armee im Warschauer Pakt* [w:] *Der Warschauer Pakt – Von der Gründung bis zum Zusammenbruch 1955 bis 1991*, red. T. Diedrich, Berlin 2009.
- Paczkowski A., *Wojsko Polskie w Układzie Warszawskim. Od marzeń o Polskim Froncie do rzeczywistości stanu wojennego*, „Zeszyty Historyczne” 2007, t. 161.
- Pałka J., *Generał Zygmunt Duszyński – dowódca polskiego frontu nadmorskiego. Zarys biografii*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały” 2017.
- Pałka J., *The Third World War as Envisaged by Polish Generals at the Turn of the 1950s and the 1960s*, „Kwartalnik Historyczny” 2017, vol. CXXIV.
- Pettersen P.A., *The Northwestern TVD in Soviet Operational-Strategic Planning*, Potomac 2014.
- Piotrowski P., *Front Polski – próba wyjaśnienia zagadnienia*, „Wrocławskie Studia z Historii Najnowszej” 1999, t. 6.
- Piotrowski P., *Koncepcje „Frontu Polskiego” w okresie powojennym*, „Poglądy i Doświadczenia” 2000, nr 3.
- Piotrowski P., *Śląski Okręg Wojskowy. Przekształcenia organizacyjne 1945–1956*, Warszawa 2003.
- Pióro T., *Armia ze skazą*, Warszawa 1994.
- Poksiński J., *Memorandum Sztabu Generalnego WP w sprawie Układu Warszawskiego oraz planu rozwoju Sił Zbrojnych PRL na lata 1955–1965*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2000, nr 1 (182).
- Poksiński J., *Rozważania strategiczne gen. bryg. Stefana Mossora nad geopolitycznym położeniem Polski po zakończeniu II wojny światowej*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1987, nr 20.
- Puchała F., *Pułkownika Kuklińskiego udział w grze wywiadów wielkich mocarstw*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2012, nr 4 (242).
- Puchała F., *Sekrety Sztabu Generalnego pojałtańskiej Polski*, Warszawa 2011.
- Rodzaje i metody opracowań wyników studiów teatrów działań wojennych, „Biuletyn Informacyjny SG WP” (tajny) 1958, nr 4 (35).
- Sadykiewicz M., *Soviet Warsaw Pact Theater of Military Operations: Organization and Missions*, RAND Note 1987.
- W garnizonie i na kwaterze... Wojskowi i cywile. Społeczne i gospodarcze relacje na ziemiach polskich na przestrzeni dziejów*, red. R. Klementowski, M. Zawadka, Wrocław 2017.
- Wenzke R., *Ulbrichts Armee. Die National Volksarmee 1956 bis 1971*, Berlin 2013.
- Wojsko w Polsce „ludowej”*, red. R. Klementowski i in., Wrocław 2014.

- Wojskowo-geograficzna charakterystyka Centralnego Kierunku Strategicznego, „Biuletyn Informacyjny SG WP” (tajny) 1959, nr 2 (37).
- Wyszczelski L., *W odpowiedzi na „rewelacje” prof. dr. hab. Piotra Stawckiego*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2009, nr 1 (226).
- Zabłocki E., *Dwadzieścia lat Archiwum Śląskiego Okręgu Wojskowego*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej” 1970, nr 2.
- Zadania studiów Zachodniego TDW w świetle długofalowego planu Sztabu Generalnego*, „Biuletyn Informacyjny SG WP” (tajny) 1960, nr 2 (42).

Źródła prawa

„Dziennik Urzędowy Ministra Obrony Narodowej”, 2016

Materiały internetowe

- Komunikat Wojskowego Biura Historycznego im. gen. broni Kazimierza Sosnkowskiego z dn. 22 VI 2018 r., http://wbh.wp.mil.pl/pl/2_47.html, dostęp 30 III 2018 r.
- <http://www.php.isn.ethz.ch/lory1.ethz.ch/collections/colltopica45f.html?lng=en&id=16277&navinfo=25996>, dostęp 7 VI 2019 r.
- http://www.php.isn.ethz.ch/kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/19584/ipublicationdocument_singledocument/b73abcbe-08ac-4915-9d20-6b172f21500d/en/200328_interview_stepanek.pdf, dostęp 20 VI 2019 r.
- <https://www.wnp.pl/parlamentarny/ludzie/cenkiewicz-w-iii-rp-gen-jaruzelski-zachowal-nieformalne-wplywy-m-in-w-mon,12216.html>, dostęp 30 III 2019 r.

Początki i założenia studiów operacyjnych Zachodniego Teatru Działań Wojennych w Siłach Zbrojnych PRL

Badania dotyczące problematyki operacyjnej w ludowym Wojsku Polskim wciąż są dalekie od kompletności. Wiele ważnych zagadnień pozostaje nieodkrytych, a znane przejawy planowania wojennego są bardzo trudne do osadzenia w odpowiednim kontekście i do interpretacji. Prowadzi to często do formułowania pod adresem badaczy usiłujących zgłębić tę tematykę zarzutów niezrozumienia faktycznego znaczenia badanych dokumentów. Celują w tym byli oficerowie LWP, uczestniczący w całym procesie, mający niejednokrotnie bardzo dobrą orientację w zasobie przechowywanym w wojskowej sieci archiwalnej. Do powstania w 2016 r. Wojskowego Biura Historycznego dostęp do tych akt był bardzo ograniczony i utrudniony. Niniejszy tekst stanowi próbę opisanego znaczenia korpusu źródeł dokumentujących od 1958 r. zadanie prowadzenia studiów operacyjnych Zachodniego Teatru Działań Wojennych. Przyczyny i przebieg tego procesu nie zostały dostatecznie wyjaśnione w literaturze tematu, a przybliżenie początków i założeń jest niezbędne do osadzenia zachowanych dokumentów we właściwym kontekście procesu planowania wojennego w Siłach Zbrojnych PRL.

SŁOWA KLUCZOWE

studia operacyjne, Zachodni Teatr Działań Wojennych, Ludowe Wojsko Polskie, Układ Warszawski

Beginnings and Objectives of Operational Studies of the Western Theatre of War Operations in the Armed Forces of the Polish People's Republic

Research on the operational issues of the Polish People's Army is still far from complete. Many key issues remain obscure and the known elements of war planning are very difficult to match with the relevant context and interpretation. This often leads to accusations being levelled against the researchers working on these topics that they misunderstand the significance of the investigated documents. Former Polish People's Army officers excel in this regard; they take part in the whole process, often very well-versed in the resources held in the network of military archives. Until the Military Historical Office was created in 2016, access to those files had been restricted and difficult to access. The text represents an attempt to describe the significance of the corpus of sources which are components of the operational studies on the Western Theatre of War Operations conducted since 1958. The causes and the course of that process have not been satisfactorily explained in literature on the subject; presenting the beginnings and objectives of that task is necessary in order to set the preserved documents in the relevant context of war planning in the Armed Forces of the Polish People's Republic.

KEYWORDS

operational studies, Western Theatre of War Operations, Polish People's Army, Warsaw Pact

JACEK JĘDRYSIAK – doktor nauk humanistycznych w zakresie historii. Adiunkt w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Wrocławskiego. Pracownik Wojskowego Biura Historycznego im. gen. broni Kazimierza Sosnkowskiego. Redaktor naczelny kwartalnika „Przegląd Historyczno-Wojskowy”. Laureat Nagrody Prezesa Rady Ministrów za wyróżnione rozprawy doktorskie, przyznanej na podstawie dysertacji doktorskiej „Pruska myśl wojskowa 1815–1848” w 2015 r. Specjalizuje się w historii XIX w., historii Prus i Niemiec, historii myśli wojskowej, niemieckiej polityce wojskowej na ziemiach polskich 1815–1918 i kwestii zasadniczej służby wojskowej w ludowym Wojsku Polskim.

JACEK JĘDRYSIAK – PhD, historian. Assistant Professor at the Institute of History of the University of Wrocław. Employee of the Lt. Gen. Kazimierz Sosnkowski Military Historical Office. Editor of the “Przegląd Historyczno-Wojskowy” [*Military History Review*] quarterly. Winner of the Prime Minister’s Award for distinguished doctoral dissertations, awarded for the doctoral dissertation “Prussian military thought 1815–1848” in 2015. He specialises in the history of the 19th century, the history of Prussia and Germany, the history of military thought, the German military policy in the Polish lands in 1815–1918, and the issue of military service in the Polish People’s Army.